

PARADIGMATISCHE VERSCHUIVINGEN EN METHODOLOGISCHE DISCUSSIES IN (KINDER)ARMOEDEONDERZOEK

Tineke Schiettecat, Griet Roets & Michel Vandenbroeck

22 december 2014

VLAS-Studies 16

Het Vlaams Armoedesteunpunt is een samenwerkingsverband van UA, KU Leuven, KdG-Hogeschool en UGent.

Gelieve naar deze publicatie te verwijzen als volgt:

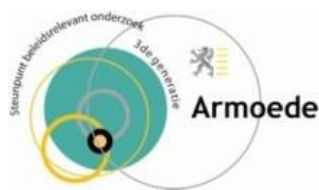
Schiettecat, T., Roets, G., Vandenbroeck, M. (2014), **Paradigmatische verschuivingen en methodologische discussie in (kinder)armoedeonderzoek**, VLAS-Studies 16, Antwerpen: Vlaams Armoedesteunpunt.

Voor meer informatie over deze publicatie: tineke.schiettecat@ugent.be, griet.roets@ugent.be, michel.vandenbroeck@ugent.be.

Deze studie werd uitgevoerd in het kader van het Vlaamse armoedesteunpunt en werd gefinancierd door de Vlaams Minister bevoegd voor Armoedebestrijding, Liesbeth Homans.

De conclusies van deze publicatie vertolken niet noodzakelijk de visie van de opdrachtgever.

Het VLAS bestaat uit onderzoekers die vanuit verschillende disciplines en perspectieven samen werken. De inhoud en de conclusies van deze publicatie vertolken enkel de visie van de auteurs.

© 2014 Vlaams Armoedesteunpunt

p.a. Vlaams Armoedesteunpunt
Centrum OASeS
Sint Jacobstraat 2 (M232)
2000 Antwerpen

Deze publicatie is ook beschikbaar via www.vlaamsarmoedesteunpunt.be

INHOUD

1.	SITUERING	4
2.	DE WALS VAN WELZIJNSPARADIGMA'S	7
	2.1 LIEFDADIGHEIDSPARADIGMA.....	7
	2.2 WELZIJSRECHTENPARADIGMA.....	9
	2.3 SOCIAAL INVESTERINGSPARADIGMA	13
3.	(KINDER)ARMOEDEONDERZOEK	18
	3.1 DENKKADER	18
	3.2 METHODOLOGIE.....	20
	3.2.1 LONGITUDINAAL ARMOEDEONDERZOEK.....	20
	3.2.2 RETROSPECTIEF BIOGRAFISCH ONDERZOEK	22
	3.2.3 MOBILITEIT IN EN UIT DE ARMOEDE: OBJECTIEVE OF SUBJECTIEVE INTERPRETATIE?	23
	3.3 ONDERZOEKSETHIEK	25
4.	CONCLUDERENDE REFLECTIES	28
5.	LITERATUUR.....	30

1. SITUERING

Deze bijdrage is onderdeel van een lopend doctoraatsonderzoek – getiteld ‘trajecten van gezinnen in armoede in relatie tot sociaal werkinterventies’ – dat kadert binnen het Vlaams Armoedesteunpunt (VLAS), werkpakket kinderarmoede, en uitgevoerd wordt vanuit de Vakgroep Sociale Agogiek, Universiteit Gent. Het onderzoek stelt de vraag centraal *onder welke condities sociaal werkpraktijken in armoedesituaties beschouwd worden als ondersteunend en hoe deze ondersteuning zich verhoudt tot de mobiliteit van gezinnen in en uit de armoede*.

De voorliggende tekst is opgevat als een deelstudie die de relaties bestudeert tussen vigerende onderzoeksbenaderingen en opvattingen over de welvaartsstaat, sociaal werk en armoedebestrijding. We exploreren daarbij hoe armoedestudies zich verhouden tot heersende welzijnsparadigma’s en gaan na welk perspectief op onderzoek in deze context onderbelicht blijft. De bijdrage biedt op die manier zowel een aanzet tot algemene reflectie over de context en de mogelijke uitgangspunten van (armoede)onderzoek als een aanleiding voor het eigen onderzoeksproces. De methodologische keuzes die we op basis van deze ruime beschouwingen maken, worden meer diepgaand en concreet uitgewerkt in een volgende publicatie.

Onze aandacht voor methodologische discussies in het armoedeonderzoek ontstaat niet toevallig in een context die gekenmerkt wordt door opvallende verschuivingen op het vlak van armoedebeloid, -praktijken en -onderzoek, waaraan ook onze eigen studie onderhevig is¹. Het laatste decennium wordt in de Europese welvaartsstaten een bijzondere aandacht besteed aan impact en aanpak van kinderarmoede. Zo legt de Europese Raad in maart 2006 een expliciete focus op kinderen als doelgroep in het armoedebestrijdingsbeleid en maant ze de Europese lidstaten uitdrukkelijk aan om maatregelen te nemen in de strijd tegen kinderarmoede:

“The European Council asks the Member States to take necessary measures to rapidly and significantly reduce child poverty, giving all children equal opportunities, regardless of their social background.” (Council of the European Union, 2006, p. 24)

Kinderarmoede en de intergenerationele transmissie van armoede krijgen in die lijn een stijgende aandacht in meerdere nationale strategische rapporten inzake sociale bescherming en integratie (2006-2008). De Europese Commissie en de lidstaten kiezen armoede en sociale uitsluiting bij kinderen in 2007 bovendien als kernthema in het kader van de Open Coördinatiemethode. Ook naar aanleiding van de Europa 2020-strategie blijft de aanpak van kinderarmoede een prominent agendapunt in verschillende nationale hervormingsplannen. Parallel met deze ontwikkelingen valt op dat ook het wetenschappelijk onderzoek over dit thema aan populariteit wint en mee een impact uitoefent op de beleidsvoering. De impact van armoede op de ontwikkeling van kinderen wordt daarbij on-

¹ VLAS-studies, Werkpakket 5: Kinderarmoede

der de aandacht gebracht en het belang van vroegtijdige interventies in de jongste levensjaren geaccentueerd.

Behalve de armoedecijfers blijkt echter ook de concrete beleidsaandacht voor kinderarmoede tussen landen te variëren en naar gelang de context op een verschillende manier uitgetekend te worden in de nationale beleidsstrategieën (Bradshaw & Chzhen, 2009).

“Some countries are doing much better than others in their child poverty rates, with the same family characteristics and parental employment. So if it is not family characteristics and family employment that is generating a variation in child poverty it must be differences in something else at a national level. That ‘something’ could be policy.” (Bradshaw & Chzhen, 2009, p. 133)

Ondanks deze verscheidenheid stelt een recent syntheserapport echter vast dat de focus op kinderarmoede vaak een eerder verengde benadering impliceert. De nadruk komt dan te liggen op het belang van educatie, arbeidsmarktparticipatie en responsabilisering van ouders, eerder dan op maatschappelijke ongelijkheden op het vlak van inkomen en toegankelijkheid van diensten (Frazer & Marlier, 2014).

“Even when some attention is devoted to these issues in some NRPs², the approach is often too narrow, focusing mainly on educational disadvantage and policies to support parents’ participation in the labour market. A key to the successful implementation of the Recommendation will be encouraging Member States to take a much more comprehensive approach which also gives attention to income support issues and access to services.” (Frazer & Marlier, 2014, p. 20)

Op onderzoeksniveau resulteert de nadruk op kinderarmoede in een toename van studies die de impact van voorschoolse voorzieningen op de ontwikkeling van kinderen bestuderen en beoordelen naar hun effectiviteit en efficiëntie. Hoewel de huidige klemtoon op kinderarmoede in verschillende Europese welvaartsstaten een waardevolle aandacht stimuleert voor het belang van kwaliteitsvolle voorschoolse voorzieningen, zijn er ook argumenten tegen een te eenzijdig kindgerichte beleidsfocus die samengaat met de verschuiving van een herverdelend beleid naar een gelijke kansenbeleid. De zorg voor gelijke kansen van jonge kinderen garandeert immers niet noodzakelijk ook gelijke uitkomsten. Bovendien kunnen gelijke kansen niet zomaar onderscheiden worden van gelijke uitkomsten, want de uitkomsten van de ene generatie zijn de kansen van de volgende (Morabito et al., 2013; Vandenbroeck & Van Lancker, 2014). Arme kinderen zijn met andere woorden ook altijd kinderen van arme ouders (Mestrum, 2011; Rahn & Chassé, 2012; Lindquist & Lindquist, 2012; Kornrich & Furstenberg, 2013). In navolging van de kritieken van verschillende auteurs (o.a. Fox Harding, 1996; Wiegers, 2007; Raeymaeckers & Dierckx, 2010; Mestrum, 2011; Roets, De Cock, Roose & Bouverne-De Bie, 2011) gaan we er bijgevolg vanuit dat de aandacht voor de welzijnsrechten van kinderen in armoedesituaties niet losgekoppeld kan en mag worden van de aandacht voor ook de welzijnsrechten van volwassenen.

Deze paradoxale vaststelling dat, enerzijds, het huidige armoedediscours overheerst wordt door een klemtoon op kinderarmoede en dat, anderzijds, de welzijnsposities van

² National Reform Plans

ouders en kinderen onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn, vraagt vanuit het perspectief van de gezinspedagogiek om meer inzicht in onderliggende constructieprocessen. Dit inzicht wordt pas mogelijk door de actuele ontwikkelingen te situeren ten aanzien van historische en intergerelateerde verschuivingen op het vlak van sociaal beleid, sociaal werkpraktijken en onderzoek (Lorenz, 2006).

Het *tweede deel* van deze bijdrage beschrijft daarom vanuit een historisch perspectief continuïteit en discontinuïteit in armoedebelief en -praktijken en beschouwt drie dominante welzijnsparadigma's van waaruit in verschillende contexten wordt gedacht en geopeerd³. Daarbij dient te worden opgemerkt dat de verschillende paradigma's in realiteit kunnen overlappen, zelfs als ze wezenlijk in contradictie zijn met elkaar (Schuyt, 1978 in Lammertijn, 1979). De beschreven verschuivingen behelzen dus niet zozeer feitelijke, maar vooral principiële ontwikkelingen. Onze aandacht gaat in het bijzonder uit naar de wijze waarop armoedebestrijding binnen deze paradigma's wordt geconstrueerd in relatie tot sociaal werkinterventies en hoe deze constructieprocessen zich verhouden tot de bovenstaande vaststelling dat het welzijn van ouders en kinderen in armoedesituaties inherent aan elkaar zijn gerelateerd. Elk perspectief over de sociale werkelijkheid wordt daarbij getoond als een partieel en tijdelijk construct, verbonden aan de heersende welzijnsparadigma's.

Deel drie belicht in die lijn hoe ook armoedeonderzoek nooit neutraal is, maar telkens dient te worden gesitueerd ten aanzien van de vigerende sociale probleemdefinities (Platt, 2005). We tonen aan dat een gehanteerde methodologie niet alleen afhankelijk is van de gestelde onderzoeksvragen, maar ook van de sociale, politieke en ideologische opvattingen over de welvaartsstaat die deze vragen mee construeren. Het huidige overwicht aan impactstudies, waarbij de aard van de uitkomsten al per definitie werd bepaald in lijn met de heersende maatschappelijke normen, is hier een sprekend voorbeeld van. In deze context bestaat een tekort aan meer democratische vormen van kennisverwerving – zowel in het brede (armoede)onderzoekslandschap, als in afzonderlijke onderzoeksbenaderingen. We argumenteren dat hieraan tegemoet kan worden gekomen door de continue bevraging van institutionele probleemdefinities die als evident worden beschouwd en door complexiteit, onvoorspelbaarheid en ruimte voor diversiteit aan betekenisconstructies als uitgangspunt te nemen (Roets, Roose & Bouverne-De Bie, 2012). Retrospectief biografisch onderzoek wordt daartoe uitgelicht als een mogelijke methodologische keuze die tegelijkertijd op verschillende manieren kan worden benaderd. Ten slotte beschouwen we de onderzoeksethiek als een meerlagig gegeven en wijzen we op de complexiteit die daar onvermijdelijk mee gepaard gaat.

Afsluitende reflecties worden in het *vierde onderdeel* meegegeven.

³ Een verdiepende weergave van deze historische en maatschappelijke analyse van armoedediscours en -praktijken kan teruggevonden worden in een meer uitgebreide tekst (Zie: Schiettecat, Roets & Vandenbroeck, in press).

2. DE WALS VAN WELZIJNSPARADIGMA'S

2.1 LIEFDADIGHEIDSPARADIGMA

Het ontstaan van het West-Europese sociaal werk wordt geassocieerd met de ontwikkeling van de sociale kwestie vanaf het eind van de 19de eeuw (Bouverne-De Bie, 2013). Parallel met de toenmalige industrialisatie, urbanisatie en proletariseringsprocessen, groeide het besef dat er een discrepantie bestaat tussen enerzijds de rechtsstaat als juridisch construct, uitgaand van de wettelijke gelijkheid van elke burger, en anderzijds de feitelijke ongelijkheden in de samenleving (Bouverne-De Bie, Roose, Maesele & Vandenbroeck, 2012). Vanuit een hieraan gerelateerde vrees voor de bedreiging van de sociale orde ontstond in deze periode ook een publieke bezorgdheid over armoede, criminaliteit en over de massale kindersterfte in stedelijke arbeidersgezinnen (Simon & Vandamme, 1989; De Bie & Roose, 2009). De oorzaken van deze sociale fenomenen werden in het dominante discours herleid tot een 'gebrek aan morele gedragsregels, culturele bagage en kennis' (Simon & Vandamme, 1989) bij de zogenaamde 'gevaarlijke klasse' (Lister, 2004). Civilisatiestrategieën en beschavingsoffensieven, gericht op de verpauperde arbeidersbevolking, werden in die tijdsgeest aangewend als instrumenten om de samenlevingsorde te bewaren (Lorenz, 2006). Ze werden gedragen door caritatief en filantropisch geïnspireerd vrijwilligerswerk, dat naderhand ook meer professionele contouren kreeg (Payne, 2005; Dekker, 2007; Driessens & Geldof, 2009).

Het **liefdadigheidsparadigma** bleef echter een belangrijk kader voor interventies. Maesele (2012) onderscheidt drie kenmerken die met dit paradigma geassocieerd kunnen worden: het gunstkarakter, de instrumentalisering en de selectiviteit van sociaal werkpraktijken.

- Het **gunstkarakter** verwijst naar het gegeven dat mensen in nood afhankelijk zijn van de welwillendheid van de zorgverstrekkers, wat ook een duidelijke aanbodge-richtheid impliceert (Bouverne-De Bie, 2014). Gezinnen in armoede worden conditioneel ondersteund op voorwaarde dat zij zich aanpassen aan de vigerende norm in de samenleving (Maesele, 2012). Eind 19de eeuw werd het burgerlijk gezinsmodel – met de vader als kostwinner, de moeder als verantwoordelijke voor de opvoeding van de kinderen, en het biologisch, sociaal en wettelijk ouderschap als inherent met elkaar verbonden – daarbij vooropgesteld als ideaal en als antwoord op sociale problemen, zoals armoede (Simon & Van Damme, 1989). De expliciete feminisering van de opvoedingstaken en de verheerlijking van de moederrol die hierin centraal stonden, koppelden de constructie van het 'kwetsbare kind' aan dat van de 'verantwoordelijke moeder' (Jones, 2002; Vandenbroeck, 2009a). Vrouwen uit de arbeidersklasse die om economische redenen niet aan het patriarchale kostwinnersideaal konden voldoen, werden ervan beschuldigd hun opvoedkundige taken te verwaarlozen en op die manier kindersterfte en andere sociale problemen in de hand te werken (Bouverne-De Bie & Roose, 2007; Vandenbroeck, 2009a). Voorschoolse voorzieningen werden in die context uitgebouwd als een noodzakelijk kwaad (Vanobbergen et

al., 2006), wat refereert aan een residuele inzet van het sociaal werk. Gebruikers van de voorziening werden gezien als falende moeders, wat aan kinderopvang vooral een compenserende en civiliserende functie gaf. De nadruk lag op de raadplegingen die de moeders zouden opvoeden zodat zij hun rol beter zouden opnemen, hetgeen de kinderopvang op termijn overbodig zou moeten maken (Vandenbroeck, 2009a). Gedragen vanuit particulier initiatief vormden deze sociaal werkpraktijken op die manier een middel om een tijdelijke bijdrage te leveren aan het gewenste 'beschavingsproces', zonder afbreuk te doen aan de liberale beperking van overheidsinterventies in de private sfeer van het gezin: het zijn immers private (zij het door overheden gesteunde) organisaties die in het gezin interveniëren en niet de staat (Donzelot, 1994; Vandenbroeck, 2009a).

- Het liefdadigheidsparadigma wordt ook geassocieerd met een *instrumentalisering* van de zorg, wat verwijst naar het gegeven dat de finaliteit van interventies extern aan de probleemdager bepaald wordt (Maesele, 2012). De primaire focus van sociaal werkinterventies lag omstreeks de eeuwwisseling niet zozeer op een tegemoetkoming aan armoedesituaties, maar veeleer op economische doeleinden en ordehandhaving (Bouverne-De Bie, 2014). De industrialisering en nood aan fysieke arbeidskrachten stimuleerden bijvoorbeeld een meer uitdrukkelijke aandacht voor het lichaam als kapitaal, wat zich ook weerspiegelde in de klemtoon op hygiënische preventie in de toenmalige sociaal werkpraktijken (Vandenbroeck, 2009a; Vandenbroeck, Coussée & Bradt, 2010).
- Daarnaast werd in dit denkkader ook een zekere *selectiviteit* ingebouwd, die op nieuw verband houdt met de socio-economische context en bepalend is voor de inzet van sociaal werkpraktijken (Maesele, 2012). Van Houte, Bradt, Vandenbroeck & Bouverne-De Bie (2014) beschrijven hoe voorzieningen voor het jonge kind, zoals de vakantiekolonies, doelgroepen afbakenden in functie van civilisatie- en normaliseringsprocessen, en hoe deze afbakening onder invloed van maatschappelijke ontwikkelingen werden geherdefinieerd. Ook de ontwikkeling van interventies vanuit privaat initiatief bekrachtigde in de beginperiode van het sociaal werk de selectieve aanwending van ondersteuningsvormen. Begin twintigste eeuw werd toegang tot kinderopvang bijvoorbeeld sterk bewaakt en beperkt tot moeders die 'om den broden werkten' en 'van goed gedrag' waren. Het burgerlijk opvoedingsmodel werd bij screeningsprocessen als standaard vooropgesteld en beïnvloedde mee het onderscheid tussen 'deserving' en 'undeserving poor'. Ook onwettige kinderen en kinderen van alleenstaande ouders werden om die reden vaak geweigerd (Leighninger, 2008; Vandenbroeck, 2009a).

De opkomst van de eugenetica, de profylaxe en de bloei van de statistische wetenschappen, vanaf het midden van de negentiende eeuw, zorgden voor een verdere 'objectieve' legitimatie van het burgerlijk opvoedingsmodel en van de steeds nadrukkelijker normalisatie van arbeidersgezinnen (Platt, 2005; Vandenbroeck, 2009a). In de lijn van de evolutie naar een denken en spreken over het kind als 'object van pedagogische bekommernis' werden omstreeks de eeuwwisseling de zogenaamde 'kinderwetten' geïntroduceerd (Van

den Bergh, 1996; Driessens & Geldof, 2009). Het arbeidsverbod voor minderjarigen (1888), de invoering van de leerplicht (1914) en de wet op de kinderbescherming (1912) vormden samen een verdere aanleiding voor een groeiende institutionalisering en pedagogisering van de kindertijd, wat op zijn beurt een grondslag vormde voor een steeds duidelijkere preventieve inmenging van de overheid in het private domein van het gezin via de inzet en subsidiëring van sociaal werkinterventies (*liberté subsidiée*) (Roose, 2006; Bouverne-De Bie & Roose, 2007; Bouverne-De Bie, Roose, Maesele & Vandenbroeck, 2012). Deze ontwikkeling impliceerde ook dat voorzieningen een tweevoudige verantwoordelijkheid kregen toebedeeld. Enerzijds dienden de interventies gelimiteerd te worden tot diegenen die als 'behoefstig' werden beschouwd. Anderzijds moest ook bewijs worden geleverd van de effectiviteit van de tussenkomst om de financiële tegemoetkoming te kunnen verantwoorden, wat op zijn beurt een impact had op de afbakening van het doelpubliek (Van Houte, Bradt, Vandenbroeck, & Bouverne-De Bie, 2014). Tegelijkertijd bleef bovendien het idee bestaan dat de sociale dienstverlening zichzelf overbodig diende te maken door het aanleren en stimuleren van het gewenste gedrags- en opvoedingspatroon (Vanobbergen, Vandenbroeck, Roose & Bouverne-De Bie, 2006). Zogenaamd 'onwaardige ouders' (Vanobbergen et al., 2006) die zich niet vrijwillig bereid toonden te veranderen, konden wel onderworpen worden aan verregaande, juridische beschermingsmaatregelen 'in het belang van het kind', zoals een ontzetting uit de ouderlijke macht en een uithuisplaatsing van de kinderen (Roose, 2005).

2.2 WELZIJSRECHTENPARADIGMA

De toenemende welvaart en het inzicht dat armoede niet alleen en niet altijd een individueel, maar ook een maatschappelijk karakter kent (Vranken, 1998), stimuleerde na de tweede wereldoorlog een fundamentele verschuiving. Met de versnelde uitbouw van de sociale zekerheidsrechten en de sociale voorzieningen werd praktisch vorm gegeven aan de verzorgingsstaat, waarin de overheid via haar sociaal beleid actief en corrigerend optreedt met de bedoeling de marktafhankelijkheid van haar burgers te reduceren en te streven naar grotere sociale rechtvaardigheid (Bouverne-De Bie, 2014). In navolging van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens in 1948, kwam de nadruk daarbij te liggen op de herverdeling van kansen en goederen met de bedoeling iedereen gelijke mogelijkheden te geven om een menswaardig bestaan te leiden (Lister, 2004). Na herhaalde pogingen vanaf 1954 werd in 1994 ook een nieuwe bepaling betreffende de sociale grondrechten opgenomen in de Belgische Grondwet (Hubeau, 1995). Artikel 23 stelt:

"Ieder heeft het recht een menswaardig leven te leiden. Daartoe waarborgen de wet, het decreet of de in artikel 134 bedoelde regel, rekening houdend met de overeenkomstige plichten, de economische, sociale en culturele rechten, waarvan ze de voorwaarden voor uitoefening bepalen. Die rechten omvatten inzonderheid:

- 1) *het recht op arbeid en de vrije keuze van beroepsarbeid in het raam van een algemeen werkgelegenheidsbeleid dat onder meer gericht is op het waarborgen van een zo hoog en stabiel mogelijk werkgelegenheidspeil, het recht op billijke arbeidsvoorwaarden en een billijke beloning, alsmede het recht op informatie, overleg en collectief handelen;*

- 2) *het recht op sociale zekerheid, bescherming van de gezondheid en sociale, geneeskundige en juridische bijstand;*
- 3) *het recht op een behoorlijke huisvesting*
- 4) *het recht op de bescherming van een gezond leefmilieu*
- 5) *het recht op culturele en maatschappelijke ontplooiing.”*

Ten aanzien van gezinnen bleef tot in de jaren '50 – mede ondersteund door de opkomende ontwikkelingspsychologie en ‘attachementtheorieën’ – het patriarchaal kostwinnersmodel de referentie. Disciplinerende civilisatiestrategieën ter ontmoediging van vrouwelijke arbeidsdeelname werden binnen het nieuwe paradigma echter ingeruild voor financiële vergoedingen, zoals de kinderbijslag, die het huismoederschap ook konden faciliteren (Vanhaute, 2009). Economische groei in vooral de tertiaire sector wakkerde vanaf het begin van de zestiger jaren de inzet van vrouwelijke arbeidskrachten echter opnieuw aan. In plaats van het ‘afschermen’ van de werkende vrouw begon daarbij, mede onder invloed van de vrouwenbeweging, het ‘beschermen’ en de gelijkberechtiging steeds sterker op de voorgrond te treden (Vanhaute, 2009; Vandenbroeck, 2009a).

Euforie over de gestage groei in productie, werkgelegenheid, inkomen, consumptie en sociale zekerheid ging gedurende de ‘gouden jaren zestig’ in verschillende Europese welvaartsstaten ook gepaard met een herontdekking van armoede als sociaal probleem (Vranken, 1998). De welvaartsideologie, gestoeld op het principe van herverdeling, kreeg in deze periode van economische hoogconjunctuur steviger vorm en werd, gezien de toename aan beschikbare wetenschappelijke informatie, steeds duidelijker gecontrasteerd met de werkelijke ongelijkheid in welvaartsposities (Vranken, 1998; Dierckx, 2007). De politieke uitdaging bestond er niet alleen in een sociaal zekerheidsnet te spannen, maar ook de mazen erin te dichtten (Vranken, 1998). Dierckx (2007) schetst hoe de Belgische regelgeving in eerste instantie voorzag in een aantal residuele maatregelen die een tijdelijke steun moesten bieden aan wie buiten het toepassingsgebied van de sociale zekerheid viel. Meer concreet betrof het de invoering van minimumuitkeringen voor mensen die via arbeid of via een beroep op sociale verzekeringsuitkeringen onvoldoende bestaansmiddelen konden verwerven. Het gewaarborgd inkomen voor bejaarden (Wet 1 april 1969; K.B. 29 april 1969) is het eerste initiatief dat daartoe in ons land genomen werd. Vervolgens werden ook de wet betreffende de tegemoetkomingen aan de mindervaliden (Wet 27 juni 1969, K.B. 17 november 1969) en de gewaarborgde kinderbijslag goedgekeurd (Wet 21 juli 1971). Na deze selectieve maatregelen volgde in 1974 uiteindelijk ook de wet op het bestaansminimum (Wet 7 augustus 1974) die het recht van elke burger op een minimuminkomen concretiseert (Dierckx, 2007).

Lammertijn (1979) beschrijft in deze ontwikkeling ook een overgang van een residueel naar een institutioneel model in de welzijnszorg die tot uiting kwam in de omvorming van COO's (Commissies van Openbare Onderstand) naar OCMW's (Openbare Centra voor Maatschappelijk Welzijn). De OCMW-wet van 8 juli 1976 vestigde daarbij een universeel recht op maatschappelijke dienstverlening en gaf daarmee een nationale vertaling van de bepalingen met betrekking tot een menswaardig bestaan die opgenomen waren in de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens (Maesele, 2012):

Artikel 1. – Elke persoon heeft het recht op maatschappelijke dienstverlening. Deze heeft tot doel eenieder in de mogelijkheid te stellen een leven te leiden dat beantwoordt aan de menselijke waardigheid. Er worden openbare centra voor maatschappelijk welzijn opgericht die, onder de door deze wet bepaalde voorwaarden, tot opdracht hebben deze dienstverlening te verzekeren.

Het sociaal werk, als geïnstitutionaliseerde basisvoorziening, verwerft in het kader van de bovenstaande ontwikkelingen een **rechtskarakter**: het is erop gericht het recht op maatschappelijke dienstverlening te garanderen als een sociaal grondrecht voor elke burger in de samenleving (Maesele, 2012). Hoewel deze uitbouw van het sociaal werk in verschillende welvaartsstaten volgens uiteenlopende tradities verloopt (Payne, 2005), impliceert de erkenning van dit recht toch een principiële omslag in het welzijnsdenken (Bouverne-De Bie, 2005, 2007).

■ ***Van een gunstkarakter en 'goodwill' naar een onvoorwaardelijk recht op zorg:***

Er wordt niet langer uitgegaan van een aanbod-gestuurde zorg die vertrekt bij de problematisering van een 'behoefte situatie' door het sociaal werk, wat ook betekent dat het recht op zorg niet meer conditioneel is naargelang de 'goodwill' van de zorgverstrekker of naargelang de normatieve beoordeling van de inspanningen van de zorgverkrijger (Bouverne-De Bie, 2011). Een maatschappelijke dienstverlening, gestoeld op het recht van burgers om er een beroep op te doen, beschouwt de betekenisverlening van mensen met ondersteuningsnoden als uitgangspunt en sluit aan bij hun concrete bestaanssituatie (Bouverne-De Bie, 2007). Voor het sociaal werk betekent deze verschuiving ook een overgang van een residuele naar een meer structurele positionering (Bouverne-De Bie, 2007). Om het recht op maatschappelijke dienstverlening ten volle te kunnen effectueren dient het sociaal werk daarbij te voldoen aan een aantal basiscriteria die de kwaliteit van de tussenkomst helpen definiëren: beschikbaarheid, bereikbaarheid, betaalbaarheid, bruikbaarheid en begripbaarheid (Hubeau & Parmentier, 1991; Bouverne-De Bie, 2005). Wezenlijk aandacht besteden aan deze 5 B's impliceert dat het kwaliteitsvraagstuk niet eenzijdig vanuit het aanbod kan worden behandeld, maar dat ook de betekenisverlening van mensen met ondersteuningsnoden voortdurend mee in rekening moet worden genomen (Bouverne-De Bie, 2005).

■ ***Van instrumentalisering naar tegensprekelijkheid:*** De verbinding van het recht op maatschappelijke dienstverlening met het streven naar een menswaardig bestaan als een niet vooraf gedefinieerd concept (Maesele, 2012) impliceert dat 'behoefte' niet langer afgetoetst kan worden aan 'objectieve maatstaven' in functie van een normatieve samenlevingsordening, maar vorm krijgt in het onderhandelingsproces tussen de probleemdrukker en de zorgaanbieder. Het instrumentele karakter van de zorg wordt binnen deze logica met andere woorden verruild voor onderhandeling en tegensprekelijkheid over de aard en het opzet van interventies. De maatschappelijke dienstverlening verlaat hier bijgevolg haar vooraf bepaalde en voorgestructureerde finaliteit.

- ***Van selectiviteit naar universalisme:*** In het kader van het denken over maatschappelijke dienstverlening als een sociaal grondrecht, wordt de toegankelijkheid van de zorg bovendien zowel horizontaal als verticaal verbreed. Basisvoorzieningen staan niet alleen ten dienste van alle burgers in de samenleving, maar dienen mensen bovendien ondersteuning bieden in alle fasen van hun levenstraject, ‘from the cradle to the grave’ (Payne, 2005).

Geïnspireerd door kritische geluiden vanuit sociaalpedagogische hoek (o.a. Freire, Gieseke, Negt) werd het jargon van sociaal werkers steeds vaker gekenmerkt door concepten als ‘participatie’, ‘emancipatie’, ‘sociale rechtvaardigheid’ en ‘empowerment’ (van voorzieningen, eerder dan van individuen). Eerder dan op interventies binnen de gezinscontext werd de klemtoon gelegd op het versterken van individuele ontplooiingsmogelijkheden. De geschetste paradigmaverschuiving, samen met de normalisatie van vrouwelijke arbeidsdeelname en de klemtoon op structurele veranderingen, betekende ook dat voorschoolse voorzieningen niet langer ingeschakeld werden als civilisatiestrategie in de tegemoetkoming aan sociale problemen, zoals armoede (Van Damme, 1990; Vandenbroeck, Peeters, & Bouverne-De Bie, 2013). Kinderopvang verloor stilaan haar compenserende functie ten aanzien van wie als verwaarlozende moeders werden gepercipieerd en werd ze steeds vaker beschouwd als louter een tewerkstellingsvoorziening voor ook vrouwen uit de middenklasse (Vandenbroeck, 2009a). Samen met de geleidelijke constructie van voorschoolse voorzieningen als mainstream basisvoorzieningen wakkerde ook de discussie aan over de contraproductieve ‘mattheüseffecten’ die gepaard kunnen gaan met een universalistisch beleid (Deleeck, 1983). Overheidsmiddelen die werden ingezet om de combinatie tussen gezin en arbeid te vergemakkelijken (zoals kinderopvang) en financiële maatschappelijke hulpbronnen bleken namelijk – in tegenstelling tot vroeger – tendentieel en verhoudingsgewijs meer toe te vloeien naar hogere dan naar lagere inkomensgroepen (Deleeck, 1977; Cantillon, 2011). Herverdeling gebeurde met andere woorden paradoxaal genoeg meer in het voordeel van de sterksten, wat steeds vaker ook aanleiding gaf voor maatschappelijke discussie. Een andere vorm van dienstverlening die net zoals kinderopvang stilaan een meer universeel karakter kreeg, waren de raadplegingen. Onder invloed van de ontwikkelingspsychologie verwierven ze bovendien een nieuwe functie: de voorlichting over het ‘normale’ ontwikkelingspatroon en de vroegtijdig opsporing van ontwikkelingsproblemen. Gelinkt aan wijzigingen op de arbeidsmarkt verschoof de focus daarbij van fysieke naar mentale hygiëne. De klemtoon op de determinerende rol van ouders in de ontwikkeling van het kind bleef echter bewaard (Vandenbroeck, 2009a).

Binnen dit denkkader, en mede geïnspireerd door de attachmenttheorie van John Bowlby, kregen bijzondere voorzieningen die eerder gebruikt worden door gezinnen in armoede (zoals de kleintjesorden) een slechte reputatie omdat ze het kind te veel uit het gezin halen. Het accent verschoof stilaan van residentiële naar ambulante voorzieningen, volgens het principe van subsidiariteit (Van Houte, Bradt, Vandenbroeck & Bouverne-De Bie, 2014). In diezelfde lijn zwol intussen ook de kritiek aan op de kinderbeschermingswet van 1912. De continue stijging van het aantal plaatsingen in het kader van deze wetgeving werd als nefast beschouwd voor de verdere ontwikkeling van het kind (Bouverne-De Bie & Roose, 2007) en ook het “alles of niets-karakter” van de wet – waarbij ouders zich ofwel

‘vrijwillig’ bereid toonden te veranderen, ofwel uit hun ouderlijke macht werden ontzet – werd fel bekritiseerd (Roose, 2005). Meer algemeen werd de relatie tussen hulpverlening en dwang als problematisch ervaren (Roose, 2005). Met de verschuivende aandacht van economische welvaart naar het individueel en relationeel welbevinden in de naoorlogse verzorgingsstaat (Vanobbergen et al., 2006), werd daarom het belang beklemtoond van een dienstverlening waarbinnen zelfdeterminatie, een niet-veroordelende houding en participatie aan de tussenkomst centraal kwamen te staan (Roose, 2007). In dit licht werd, met de jeugdbeschermingswet van 1965, de ‘sociale bescherming’ geïntroduceerd waarbij de hulpverlening door ouders noodzakelijk gevraagd of aanvaard diende te worden (Bouverne-De Bie & Roose, 2007).

2.3 SOCIAAL INVESTERINGSPARADIGMA

Vanaf de jaren 1980 kennen de Westerse welvaartsstaten, onder invloed van socio-demografische en economische transitie (waaronder de eerste oliecrisis, globalisering, de-industrialisering en de recente wereldwijde economische recessie), een nieuwe paradigma-verschuiving (Rosanvallon, 2000; Dwyer, 2004; Van Lancker, 2013). Hoewel concretisering van dit nieuwe paradigma substantieel verschilt van land tot land (onder meer in functie van historisch, cultureel en politiek verschillende opvattingen over de rol van de staat) zijn er toch een aantal globale, algemene tendensen merkbaar. Het discours over inkomensbescherming en herverdeling van kansen en goederen wordt in meerdere Europese welvaartsstaten geleidelijk aan ingeruild voor een focus op activering en risicobeheersing (Cantillon, 2011). Deze kentering wordt in de literatuur vaak benoemd als ‘de derde weg’, ‘neoliberalisme’ of een ‘shift from welfare to workfare’ (Roets et al., 2012; Gray, 2013). In ons land wordt ze onder meer tastbaar in de toegenomen klemtoon op werkwil-ligheid als voorwaarde voor het ontvangen van een bestaansminimum (Dierckx, 2007) en in het voorwaardelijk maken van allerlei voorzieningen die voorheen eerder als basisrecht werden benoemd (zoals sociale huisvesting).

In de lijn van deze activerende welvaartsstaat treedt ook het **sociaal investeringsdenken** (Giddens, 1998, Esping-Andersen et al., 2002) op de voorgrond. Waar de activerende welvaartsstaat in de eerste plaats gericht was op het vermijden van passieve afhankelijkheid van sociale uitkeringen en op het beperken van sociale uitgaven, belooft het nieuwe gedachtegoed ook investeringen in menselijk en sociaal kapitaal om op die manier de integratie op de arbeidsmarkt te versterken (Gray, 2013).

Het sociaal investeringsdenken benadrukt daarbij de toekomstige economische return en stelt daardoor economische efficiëntie naast (of boven) principes van sociale rechtvaardigheid en solidariteit. Beleidsmakers zien hier een potentieel om sociale en economische doelen op een duurzame manier met elkaar te verzoenen (Nicaise & Schepers, 2013). In een eenzijdige visie worden gelijkheid en sociale rechtvaardigheid volgens dit paradigma echter vooral nagestreefd via de herverdeling van kansen en mogelijkheden (Taylor-Gooby, 2009), eerder dan via een herverdeling van welvaart en welzijn (Dwyer, 2004). Myles & Street (1994) merken in die context op dat:

"Slowly, but surely a 'social investment' model is replacing the 'social security' paradigm inherited from the sixties" (Myles & Street, 1994 in Jenson & Saint-Martin, 2003).

Hoewel het sociaal investeringsdiscours, gesteund door internationale organisaties zoals OECD, UNICEF en de World Bank, zowel binnen als buiten Europa een onmiskenbare opmars maakt (o.a. Belli & Appaix, 2003; OECD, 2011; Unicef, 2012; European Commission, 2013), blijkt de notie van 'social investment' zowel ideologisch als in de nationale politiek verschillende ladingen te dekken (Jenson & Saint-Martin, 2003; Cantillon & Van Lancker, 2013; Gray, 2013).

Kenmerkend is wel dat, behalve de integratie van volwassenen op de arbeidsmarkt, de beleidsklemtoon nadrukkelijker komt te liggen op investeringen in het jonge kind als sociaal en economisch kapitaal voor de toekomst, op de economische return als legitimering hiervoor en dus op de dubbele verantwoordelijkheid van ouders in functie van een positieve kindontwikkeling: ten opzichte van hun kind en ten opzichte van de samenleving (Lister, 2003; Gray, 2013; Van Lancker, 2013). Hoewel de ouderlijke verantwoordelijkheid een constante is in heel de geschiedenis (Cunningham, 1995) verschijnt ze – mede door een diversificatie van gezinsvormen – nu ook meer als een individuele ouderlijke verantwoordelijkheid dan als een gezinsverantwoordelijkheid (Neyrand, 2012).

Armoedebestrijding krijgt in verschillende Europese landen vanuit deze benadering vorm in programma's voor arbeidsmarktactivering en educatie, vaak ten koste van beschermende of compenserende maatregelen (Gray, 2013). Vroegtijdige, preventieve tussenkomsten in de opvoeding en ontwikkeling van het jonge kind (en toekomstige arbeidskracht) – en in het bijzonder van kinderen in armoede(risico)situaties – worden binnen dit kader prioritair geacht. Het sociaal investeringsbeleid leunt daarbij in toenemende mate op neurowetenschappelijke studies die argumenteren dat opgroeien in armoede nefaste gevolgen heeft voor de sociale en cognitieve ontwikkeling van kinderen. Van daaruit wordt geredeneerd dat kinderarmoede ook negatieve implicaties heeft voor het economisch potentieel van de samenleving, een risico vormt voor het ontstaan van toekomstige maatschappelijke problemen, en naderhand weegt op de overheidsbestedingen (Doyle, Harmon, Heckman & Tremblay, 2009; Unicef, 2012). Via interventies in de jongste levensjaren, zo klinkt het, kunnen de optimale condities voor positieve socio-economische uitkomsten gegarandeerd en sociale uitgaven op latere leeftijd afgewend worden.

"If solid foundations are laid in the early years, later learning is more effective and is more likely to continue life-long, lessening the risk of early school leaving, increasing the equity of educational outcomes and reducing the costs for society in terms of lost talent and of public spending on social, health and even justice systems" (European Commission, 2011, p. 1).

De veronderstelling dat investeringen in voorschoolse voorzieningen een belangrijke 'return on investment' genereren, geeft aanleiding tot tal van effectstudies die de impact en efficiëntie van de tussenkomsten evalueren. Verwacht wordt dat dergelijke investeringen een buffer kunnen opwerpen tegen de impact van risicofactoren verbonden aan de thuissituatie (zoals etnische origine, lage opleiding moeder, werkloosheid, armoede,...) op de

ontwikkeling van kinderen (Field, 2010; Naudeau et al., 2011; OESO, 2012). Op die manier zouden ze ook in staat zijn de toestroom naar meer intensieve en duurdere vormen van hulpverlening te beperken (Dehaene et al., 2007), wat op termijn een reductie van de overheidskosten belooft (Commissie voor Welzijn, Volksgezondheid en Gezin, 2006). Deze preventieve (en economische) logica vindt internationaal onder meer zijn uitwerking in de verdere uitbouw van voorschoolse voorzieningen en de inzet op kleuterparticipatie. Waar kinderopvang eerst als noodzakelijk kwaad en later als louter een tewerkstellingsvoorziening werd beschouwt, krijgt ook haar pedagogische functie in dit tijdsgewricht meer aandacht (bijvoorbeeld op het gebied van de taalverwerving bij allochtone kinderen). De kinderopvang en de kleuterschool hinken zo op twee benen: enerzijds worden ze erkend en aanvaard als evidente basisvoorziening voor het 'gewone' gezin, en anderzijds dienen ze een compenserende rol te vervullen voor kinderen van 'risico'-ouders. Als gevolg hiervan is er meer aandacht voor de drempels die in de kinderopvang bestaan voor kansengroepen (wat vaak benoemd wordt als de sociale functie van de kinderopvang). Waar materiële drempels minder bestaan omdat er geen plaatstekort is (in de kleuterschool), is het beleid erop gericht de ongelijke deelname via meer coërcieve maatregelen ten aanzien van kansengroepen te intensiveren.

Ondanks de positieve aandacht voor kwaliteitsvolle voorzieningen voor jonge kinderen, waarschuwen verschillende auteurs echter dat een eenzijdig sociaal investeringsbeleid, in haar klemtoon op de voorwaardelijkheid van de zorg, tegelijkertijd ook het rechtskarakter van het sociaal werk dreigt te eroderen (Dwyer, 2004), wat een echo van de 19de eeuwse welzijnsbenadering doet weerklinken.

- ***Van recht naar plicht?*** Waar sociale voorzieningen doorheen de ontwikkeling van de Westerse welvaartsstaten eerst geconceptualiseerd werden als liefdadigheid en later als welzijnsrecht, krijgen ze vandaag – gezien de toenemende voorwaardelijkheid van welzijnsrechten waarbij het mantra “no rights without responsibilities” voorop gesteld wordt (Giddens, 1998, p. 66) – eerder een plichtskarakter aangemeten (Lorenz, 2006; Neyrand, 2012). Rechten worden afhankelijk gemaakt van de aanvaarding van individuele verantwoordelijkheden (Walters, 1997). Het recht op maatschappelijke dienstverlening krijgt op die manier een eerder *minimalistische* of residuele invulling, als ondergeschikt aan de plicht tot sociale integratie en deelname aan de arbeidsmarkt (Bouverne-De Bie, 2005). Het sociaal werk wordt in deze context kortdurend ingeschakeld binnen het activeringsbeleid en dient zichzelf overbodig te maken door zorgvragers aan te moedigen “to become prudent managers of their own risk” (Pollak, 2010, p. 1267). Deze maatregelen doen terugdenken aan filantropische principes van ‘zelfhulp’, “stipulating that effective poor relief is that which ‘helps the poor to help themselves’” (Villadsen, 2007, p. 315). Van burgers die, afgemeten aan vooropgestelde standaarden, hun verantwoordelijkheden niet kunnen of willen dragen, dreigen de welzijnsrechten gereduceerd te worden (Dwyer, 2004). Wie de geboden kansen niet grijpt, wordt met andere woorden zelf steeds meer aansprakelijk gesteld voor ongelijke uitkomsten (Quagebekeur & Maschelein, 2003).

In Vlaanderen vertaalt deze logica zich onder meer in maatregelen die ouders moeten stimuleren hun kind te laten deelnemen aan het kleuteronderwijs, en in opvoedings- of gezinsondersteuning. Heel wat van deze beleidsstrategieën zijn responsabiliserend van aard en kunnen ingrijpende gevolgen in zich dragen, vooral voor ouders van buitenlandse origine en ouders die zich in armoedesituaties bevinden. Illustratief is hier de beleidsnota 2009-2014 van Minister Smet:

“De koppeling van de toekenning van de schooltoelage in het kleuteronderwijs aan een regelmatige aanwezigheid, zal ouders ertoe aanzetten hun kind regelmatig naar school te brengen. Vanaf het schooljaar 2010-2011 komt daar bovenop dat een kind op 6 jaar pas naar het Nederlandstalig lager onderwijs mag, indien het minimum 220 halve dagen in een Nederlandstalige kleuterklas aanwezig was. Om toch toegelaten te worden, zullen kinderen die niet aan de vereiste aanwezigheid voldoen, moeten slagen voor een taaltoets bij het CLB” (Smet, 2009, p. 22).

Nog opmerkelijker is een recent voorstel van een OCMW-voorzitter om ook de uitkering van het leefloon van kansarme ouders afhankelijk te maken van de deelname van hun kinderen aan het kleuteronderwijs (Cantillon & Van Lancker, 2012). Bovendien bestaat er ook discussie over de vraag of kinderbijslag niet voorwaardelijk dient te worden gemaakt. Het recht op onderwijs dreigt binnen deze context te verworden tot een maatschappelijke norm die disciplinerend wordt opgelegd en gepaard gaat met sancties ten aanzien van ouders die er niet aan voldoen.

- ***Van tegensprekelijkheid naar nieuwe vormen van instrumentalisering?*** In deze context wordt geargumenteed dat het discours over de voorwaardelijkheid en reductie van welzijnsrechten hoofdzakelijk aansluit bij een overheidsbeleid dat kostenefficiëntie en economische groei, eerder dan de behoeften van haar burgers, vooropstelt (Dwyer, 2004). Ook de klemtoon op opvoedingsondersteuning in het kader van het huidige armoedebestrijdingsbeleid gaat slechts beperkt uit van de vraag wat opvoeders dan wel ondersteunend vinden (Schiettecat, 2013). Het zwaartepunt komt te liggen op de subtiel disciplinerende optimalisatie van ouderlijke opvoedingsvaardigheden, eerder dan op een aandacht voor de structurele condities waarin de opvoeding moet plaatsgrijpen (Roets, Bonte, Dermout, Decoene, Dhondt & Myny, 2013). Opnieuw komt het accent hier vooral te liggen op een zo efficiënt mogelijke beheersing van vooraf bepaalde risico's, zonder dat de achterliggende probleemdefiniëring nog langer onderwerp vormt van debat (Bouverne-De Bie, 2006), laat staan van debat met de betrokkenen (Vandenbroeck, 2008).
- ***Van universalisme naar progressief universalisme?*** De conditionele en restrictieve invulling van welzijnsrechten toont zich ook in de categoriale inzet van sociale voorzieningen, die steeds vaker wordt bekritiseerd. Gray (2013) stelt bijvoorbeeld vast dat de dominante focus op de ontwikkelingskansen van jonge kinderen niet noodzakelijk gecombineerd wordt met een aandacht voor ook de ondersteuningsnoden van volwassenen en voor het belang van kwaliteitsvolle basisvoorzieningen doorheen het volledige levenstraject. Verder is het debat over selectiviteit versus universalisme nog steeds actueel. Bovendien wordt het vandaag gekleurd door een

aandacht voor ook progressief universalisme, dat geacht wordt een tussenpositie te bekleden en een klemtoon legt op het belang van een algemeen beschikbaar en kwaliteitsvol aanbod met een bijzondere aandacht voor de ondersteuningsnoden van kansengroepen binnen de universele dienstverlening (Lloyd, 2008; Eeman & Nicai-se, 2011). In een eerder rapport (Schiettecat, 2013) argumenteerden we dat zich hier opnieuw de vraag stelt wie bepaalt welke gezinnen met welke noden worden geconfronteerd. Wanneer deze categorisering extern aan de betrokkenen gebeurt, betekent dit mogelijk een beweging naar een meer verdoken, maar even vooringenomen doelgroependenken als dat uit de 19de eeuw.

3. (KINDER)ARMOEDEONDERZOEK

Het voorgaande historisch overzicht wees op een verschuiving (en potentiële terugslagbeweging) in welzijnsparadigma's en in de constructie van sociale problemen en interventies, die mede door het sociaal werk worden gedragen. In navolging van Maesele (2012) werden op die manier drie grote bewegingen geïdentificeerd: (1) van gunst, naar recht, naar plicht; (2) van instrumentalisering, naar tegensprekelijkheid, naar een nieuw soort instrumentalisering; (3) van selectiviteit, naar universalisme, naar progressief universalisme. Ze worden geassocieerd met een bredere paradigmatische shift binnen westerse welvaartsstaten van liefdadigheid, naar welzijnsrechten, naar – vandaag – social investment en met een wisselende benadering van armoede en armoedebestrijding. Onderliggende opvattingen over het sociaal werk verschuiven hierbij gaandeweg van residueel naar structureel, met actueel een terugslagbeweging naar een steeds meer residuele benadering van het sociaal werk. Kenmerkend is hier de toenemende klemtoon op de verantwoordelijkheid van individuen, hun natuurlijk netwerk en de gemeenschap ten koste van een aandacht voor de (gedeelde) verantwoordelijkheid van de welvaartsstaat voor het welzijn van alle burgers (Kwekkeboom, 2010; Richter & Andresen, 2012).

Tegelijkertijd kan worden aangetoond dat deze verschuivende opvattingen over de welvaartsstaat, sociale problemen en sociaal werk ook in wisselwerking staan met het *denkkader* en de *methodologie* van het sociaal wetenschappelijk onderzoek dat in de heersende beleidscontext ontwikkeld wordt (Wimmer & Glick Schiller, 2002). Zo valt enerzijds op dat bepaalde onderzoeksbenaderingen afhankelijk van de tijdsgeest meer of minder aandacht en status genieten (Foucault, 1975) en dat de aard van de dominant gestelde onderzoeksvragen aan gangbare sociale probleemconstructies kan worden gerelateerd. Anderzijds geeft onderzoek ook zelf mee vorm aan deze probleemdefinities door een bepaald perspectief naar voor te schuiven, door prioriteiten te stellen en door (impliciet) aan te geven waar het geen prioriteit in ziet (Bouverne-De Bie, 2005; Platt, 2005). Armoedeonderzoek is met andere woorden niet neutraal (Lister, 2004; D'Cruz & Jones, 2005). Het is steeds ingebed in een vigerend discours dat ook door het onderzoek zelf mee gevoed wordt.

In wat volgt gaan we na welke onderzoeksvragen in de huidige beleidscontext dominant gesteld worden en hoe we dit heersende denkkader ook kunnen problematiseren. Vervolgens beschrijven we recente methodologische benaderingen in het armoedeonderzoek en beschouwen we hun potentieel om met de geïdentificeerde lacunes om te springen.

3.1 DENKKADER

Tegen de achtergrond van de geschetste paradigmatische verschuivingen in sociaal beleid en sociaal werkpraktijken, valt op dat de laatste jaren – ook in onderzoek – de aandacht voor kinderarmoede aan populariteit wint. In verschillende wetenschappelijke disciplines, van neuroscience tot ontwikkelingspsychologie en economie, wordt de invloed van armoede op de ontwikkeling van kinderen in beeld gebracht en gezocht naar effectieve en

efficiënte strategieën om de armoedecirkel te doorbreken. Toonaangevende wetenschappelijke tijdschriften beklemtonen in deze context het belang van een inzet op kwaliteitsvolle voorschoolse voorzieningen en opvoedingsondersteuning om armoede te bestrijden en de grootste ‘return on investments’ te genereren (Heckman, 2006; Duncan, Ludwig & Magnuson, 2007; Swick, 2009; Engle et al., 2011). Vooral in die Europese landen waar de dominantie van het sociaal investeringsparadigma het sterkst is – en de dienstverlening aan gezinnen met jonge kinderen beschouwd wordt als een investering eerder dan als basisvoorziening – blijkt een overwicht aan effectstudies die de impact van deze voorzieningen bestuderen. Dit wordt overtuigend geconstateerd in een recent rapport dat aan de hand van de ‘systematic review’-methodologie maar liefst 24961 Engelstalige en 1551 niet-Engelstalige publicaties uit 28 Europese lidstaten screende (Peeters et al., 2014):

“It is therefore not surprising that impact evaluations of CPD interventions and working conditions are more commonly found in those countries where ECEC is conceptualised as an ‘investment’ rather than in those countries where ECEC is considered a public good, and has been since its inception, and in which structural quality conditions might be more tightly regulated.” (Peeters et al., 2014:6)

Het bevestigt dat wat als wetenschappelijke ‘evidence’ beschouwd wordt – en op basis daarvan tussenkomsten legitimeert – zeer sterk contextgebonden is (Platt, 2005) en afhankelijk van het dominante welzijnsparadigma een verengde invulling kan krijgen. In die lijn wijzen critici op een aantal belangrijke lacunes die met effectstudies gepaard gaan (o.a. Hopman, de Winter & Koops, 2014). Eigen aan deze vorm van onderzoek is bijvoorbeeld dat het aangestuurd wordt door vooronderstellingen over de gewenste uitkomsten (‘wat werkt’), eerder dan de initiële probleemconstructies mee als onderwerp van onderzoek te kiezen (Vandenbroeck, Roets & Roose, 2012). Om te kunnen nagaan ‘of iets werkt of niet’, moet namelijk vooraf een notie bestaan van wat ‘werken’ is. Geheel in de lijn van het sociaal investeringsdenken worden voorschoolse voorzieningen op die manier beoordeeld op basis van hun vermogen om kinderen voor te bereiden op hun rol als autonome, zelfredzame burgers en op hun integratie in de arbeidsmarkt. Uitkomstgerichte effectstudies bekrachtigen zo de constructie van het kind als toekomstig economisch kapitaal voor de staat, eerder dan de huidige positie, het welzijn en de leefwereld van kinderen en hun gezinnen als uitgangspunt te nemen (Lister, 2003). Sociaal werkpraktijken en voorzieningen (voor gezinnen met jonge kinderen in het bijzonder) krijgen dan vaak een verengde en vooraf gedefinieerde rol toebedeeld, die de brede variëteit aan mogelijke betekenissen van deze praktijken voor kinderen én volwassenen dreigt de overschaduwden (Vandenbroeck, Roets & Roose, 2012). Biesta (2007) benoemt dit als een ‘democratisch deficit’, dat mee geconstrueerd wordt via onderzoek:

“The quest for ‘what works’ might lead to downsizing research questions to those that can be answered in a clear-cut way, hence leaving many relevant questions aside because these questions might create uncertainty and complexity due to the emergence of a diversity of new questions instead of clear-cut answers. Such research might lead to undemocratic knowing, ignoring the voice and perspectives, which are ‘out of order’ while it is the disagreement on contradicting perspectives and choices that form the essence of democracy.” (Vandenbroeck, Roets & Roose, 2012: 549)

Van hieruit kan geargumenteed worden dat effectstudies, afhankelijk van het heersende paradigma, slechts een partiële en tijdelijke constructie van de werkelijkheid in beeld

brengen, wat meteen ook vraagtekens plaatst bij de huidige dominantie van dergelijke studies in het onderzoeksveld. Het overwicht van één bepaald denkkader dreigt namelijk de openheid voor ook andere, mogelijks tegenstrijdige betekenisconstructies in het gedrang te brengen en ook de context waaruit die gevormd worden te vergeten (Peeters et al., 2014).

Om tegemoet te komen aan deze lacunes en meer democratische vormen van kennisverwerving mogelijk te maken, is het bijgevolg belangrijk om ruimte te geven aan verschillende onderzoeksbenaderingen, en de variëteit aan perspectieven op een gecontextualiseerde manier met elkaar in dialoog te brengen (Mouffe, 2005; Biesta, 2007; Vandenbroeck, Roets & Roose, 2012). Dit impliceert dat we openheid laten voor complexiteit en onvoorspelbaarheid, en ook in de onderzoeksvragen zelf afstappen van institutionele probleemdefinities die als evident worden beschouwd (Roets, Roose & Bouverne-De Bie, 2012). Een dergelijke benadering vraagt met andere woorden dat niet alleen uitkomsten, maar vooral ook processen in beeld worden gebracht en dat dit gebeurt vanuit de leefwereld en betekenisconstructies van de betrokken actoren, in dynamische wisselwerking met maatschappelijke hulpbronnen en structuren (Grunwald & Thiersch, 2009).

3.2 METHODOLOGIE

In wat volgt, beschrijven we relevante methodologische benaderingen om armoede van ouders en kinderen als een complex en dynamisch proces te bestuderen en de betekenis van sociaal werkinterventies en -voorzieningen hierin te documenteren en te analyseren. We focussen daarbij op de mogelijkheden en risico's van longitudinaal armoedeonderzoek, dat, afhankelijk van de concrete onderzoeksbenadering, aan minstens één van deze vereisten tegemoet tracht te komen.

3.2.1 LONGITUDINAAL ARMOEDEONDERZOEK

Binnen een brede waaier aan sociaal wetenschappelijk armoedeonderzoek (Vranken, 2014) bestaat de laatste decennia een toenemende belangstelling voor longitudinale studies waarin armoede als een dynamisch fenomeen bestudeerd wordt (Millar, 2007). Deze tendens is gebaseerd op de bevinding dat achter statische armoedepercentages complexe situaties schuilgaan, waarin mobiliteit in en uit de armoede zich vaak op een niet-lineaire manier voordoet. De interesse voor longitudinaal armoedeonderzoek vertrekt daarnaast ook van de vaststelling dat traditioneel cross-sectioneel of transversaal onderzoek⁴ niet volstaat om deze processen in beeld te brengen, noch om de complexiteit ervan te belichten (Ridge & Millar, 2011; Vranken, 2014).

De ontwikkeling van longitudinaal armoedeonderzoek, dat aan deze tekortkomingen en kritieken in het armoedeonderzoek tegemoet wil komen, wordt tot op heden grotendeels

⁴ Bij cross-sectioneel of transversaal onderzoek wordt ieder individu in een groep respondenten eenmalig geobserveerd of gemeten. Dit kan ook op longitudinale wijze gebeuren, waarbij dit onderzoek op een aantal achtereenvolgende tijdstippen herhaald wordt. (zie onder meer Kothari & Hulme, 2004)

overheerst door een *kwantitatieve onderzoeksbenadering*. Hierbij wordt doorgaans op basis van grootschalige surveys gepeild naar de economische mobiliteit van burgers in en uit de armoede (Kothari & Hulme, 2004). Deze surveys slagen er vaak in om significante inzichten te verschaffen in de wijze waarop onder meer gezins-, arbeids- en beleidsfactoren mee bepalend zijn voor de stabiliteit en verandering van socio-economische condities, die armoede veroorzaken (Corden & Millar, 2007; Ridge & Millar, 2011; Bouverne-De Bie et al., 2011). Ze hebben ook het voordeel dat ze nieuwe vormen van armoede (o.a. de *working poor*, grijze armoede) zichtbaar maken. Over de betekenissen die achter de geïdentificeerde correlaties schuilgaan, onthullen deze kwantitatieve studies echter weinig tot niets (Lister, 2004; Kothari & Hulme, 2004; Bradt, Roets, Roose, Rosseel & Bouverne-De Bie, in press).

In een poging toch inzicht te verwerven in de betekenis van de geïdentificeerde correlaties worden recent ook *kwalitatieve en interpretatieve onderzoeksbenaderingen* gewaardeerd als aanvulling, onderbouwing en anekdotische illustratie bij deze kwantitatieve studies (Miller, 2000). In het licht van dit uitgangspunt kunnen op methodologisch vlak echter belangrijke risico's en dilemma's worden gedetecteerd. Verschillende auteurs stellen vast dat 'stem geven' aan mensen die in armoede leven een weerklank kan vinden in zeer verscheiden onderzoekspraktijken (Beresford, 2000). In hun opzet kunnen ze bijvoorbeeld variëren van een passieve getuigenisverzameling als aanvulling bij of onderbouwing van statistische data, tot een meer actieve vormgeving aan beleid en praktijk (Ojermark, 2007; Bouverne-De Bie, Roets & Roose, 2013). Er bestaat scherpe kritiek op de vaak instrumentele inzet van getuigenissen of éénmalige bevragingen van mensen in armoede om kwantitatieve surveys te optimaliseren. Deze kritiek is onder meer gebaseerd op de epistemologische argumentatie dat armoede als een sociaal probleem slechts begrepen kan worden wanneer mensen in armoede ook kunnen participeren aan het constructieproces van kennisverwerving (Goodley, 2004; Bouverne-De Bie, Roets & Roose, 2013). Bij aanvullende kwalitatieve bevragingen zijn de probleemdefinities in het armoedeonderzoek vaak eerder voorgestructureerd, en wordt de participatie van mensen in armoede aan het onderzoek instrumenteel ingezet.

Dit komt in het bijzonder tot uiting in onderzoek dat peilt naar concepten, problemen of effecten van interventies die reeds vooraf zijn gedefinieerd. Zo worden bijvoorbeeld beoogde uitkomsten van 'evidence based' ondersteuningsprogramma's (zoals Triple P, VVE (Voor- en Vroegschoolse Educatie met programma's als Instapje en Opstapje,...)) in gezinnen onderzocht zonder daarbij de doelstellingen van deze tussenkomsten of de ruimere opvoedingscontext ter discussie te stellen. Dergelijke programma's steunen bijgevolg op een premisse van objectiviteit en neutraliteit, terwijl de onderliggende normering over 'goed ouderschap' volledig buiten beschouwing wordt gelaten (Hopman, de Winter & Koops, 2014).

Illustratief is ook de groeiende aandacht voor behoeftenonderzoek en tevredenheidsmetingen die, vaak gestimuleerd vanuit een marktlogica die ouders als 'cliënten' beschouwt en vanuit een empowermentgedachte (Beresford & Croft, 2001), de betrokkenheid van die 'cliënten' vooropstellen om de kwaliteit en werkbaarheid van een aanbod te bevragen. Men neemt daarbij aan dat 'tevredenheid' een indicator van kwaliteit zou zijn. Tegelijkertijd is het doorgaans de initiatiefnemer zelf die hier de prioriteiten bepaalt en de thema's

definieert waarover respondenten een mening kunnen geven (Vandenbroeck, 2009b). De betrokkenheid van mensen in armoede blijft op deze manier beperkt tot de fase van data-verzameling. Overleg over de initiële probleemconstructies maakt slechts zelden deel uit van het onderzoeksproces (Moules & O'Brien, 2012).

De overtuiging dat mensen in armoede toch participeerden, dat 'hun stem' werd gehoord en 'hun behoeften' in kaart werden gebracht, werpt niettemin een schijn van onafhankelijkheid en geloofwaardigheid over de resultaten die, behalve de onderliggende constructieprocessen, ook de ruimte voor complexiteit, twijfel en discussie dreigt te overschaduw (Woodhead, 1997) en vooral de oorspronkelijke, dominante opvattingen een legitimatie biedt. Beresford (2000) verwijst in deze context naar het risico op 'tokenism': participatie wordt gehanteerd als dekmantel. Een dergelijke consultatie van de kennis van mensen in armoede kan dan ook beschouwd worden als een ondemocratische vorm van kennisverwerving, die opnieuw verwijst naar het democratisch deficit in armoedeonderzoek. Krumer-Nevo (2005) merkt in dit verband op dat leefwereldkennis tot op heden vaak vooral instrumenteel *in dienst stond* van beleid, eerder dan er een *grond* voor te vormen:

"Until recently, poor people's personal stories were perceived among policy makers and researchers mainly as anecdotal, as stories to be used when introducing an article or lecture, but not as a source of knowledge for the understanding of social climate and forces, and for setting policy" (Krumer-Nevo, 2005, p. 99).

Met het besef van deze valkuil bij de vormgeving aan longitudinaal armoedeonderzoek, gaan we in wat volgt dieper in op vormen van longitudinaal armoedeonderzoek die de betekenisverlening van mensen in situaties van armoede en bestaansonzekerheid expliciet als uitgangspunt nemen. We focussen daarbij meer bepaald op retrospectief biografisch onderzoek. Dat betekent niet dat we retrospectief biografisch onderzoek als de enige of de beste methodologische keuze beschouwen om een antwoord te bieden op de geschetste problemen. Ook andere interpretatieve onderzoeksmethoden worden met succes gehanteerd om de betekenisgeving van mensen op een grondige wijze in beeld te brengen en te analyseren, zoals focusgroepen (Wilkinson, 2009) en etnografisch onderzoek (Tobin, Arzubiaga & Adair, 2013).

3.2.2 RETROSPECTIEF BIOGRAFISCH ONDERZOEK

Recent wint een specifieke vorm van longitudinaal armoedeonderzoek in de onderzoeksliteratuur aan populariteit, waarbij armoede als een complex en dynamisch sociaal probleem benaderd wordt (Alcock, 2004). De manier waarop kennisverwerving over de armoedeproblematiek interfereert met de betekenisverlening van ouders en kinderen staat hierbij centraal. Deze benadering hoort thuis bij de 'biographical turn' in de sociale wetenschappen (Booth, 1996; Miller, 2000; Bertaux & Thompson, 2007), waarbij onderzoekers de leefwereld- en ervaringskennis van minderheidsgroepen exploreren om inzicht te verwerven in sociale problemen. Vanuit het inzicht dat individuen in hun respectievelijke leefsituaties in een voortdurende wisselwerking staan met ruimere maatschappelijke ontwikkelingen (Grunwald & Thiersch, 2009), is er bij deze onderzoeksbenadering inte-

resse om naast het heden ook het verleden als focus van onderzoek te kiezen (Miller, 2000; Brannen, Moss & Mooney, 2004). In de sociale wetenschappen gaat het betreffende onderzoek schuil onder verschillende noemers en wordt onder meer verwezen naar: 'life story research' (Booth, 1996; Booth & Booth, 1996; Goodley, 1996; Atkinson & Walmsley, 1999; Miller, 2000; Roets, 2008), 'family history research' or 'life history research' (Bertaux, 1981; Bertaux & Kohli, 1984; Miller, 2000), 'oral history research' (Riessman, 2001; Czarniawska, 2004). In wat volgt, hanteren we in deze tekst de term 'retrospectief biografisch onderzoek', waarbij het onderzoek probeert de familiegeschiedenis te construeren en reconstrueren aan de hand van het verhaal van de verschillende familieleden (zoals ouders, kinderen, en zelfs grootouders).

In de context van armoedeonderzoek maakt deze benaderingswijze volgens aanhangers een grondigere kennisverwerving mogelijk over de subjectieve betekenisverlening van ouders en kinderen over transitie in en uit de armoede, die voorheen louter door kwantitatieve studies in beeld werden gebracht. Retrospectief biografisch onderzoek kan op die manier ook bestaande, institutionele en maatschappelijke opvattingen over stabiliteit en verandering aanvullen of betwisten (Kothari & Hulme, 2004; Millar, 2007; Ojermark, 2007; Ridge & Millar, 2011; Vranken, 2014). Alcock (2004) verdedigt dit standpunt door te stellen dat:

"To observe change, and in particular to seek to explain it, we need to examine not snapshots, but moving pictures, and here much of the empirical data of traditional social science cannot help us. To observe dynamic change we need access to longitudinal data on social relations" (Alcock, 2004, p. 401).

Verschillende auteurs stellen dat deze benadering ons kan helpen om inzicht te verwerven in de interactieve relatie tussen 'agency' (of strategieën van het individu) en 'structure' (of strategieën waarmee een samenleving maatschappelijke hulpbronnen ter beschikking stelt) (Dewilde, 2003; Lister, 2004; McNaughton, 2006; Roets, Roose & Bouverne-De Bie, 2013), en in hoe de constructie van deze relatie mee vorm geeft aan concrete leefsituaties (Alcock, 2004; Ojermark, 2007).

3.2.3 MOBILITEIT IN EN UIT DE ARMOEDE: OBJECTIEVE OF SUBJECTIEVE INTERPRETATIE?

Ondanks deze gedeelde onderzoeksinteresses blijken, behalve de terminologie, ook de concrete invulling en strategieën van retrospectief biografisch onderzoek echter te verschillen (Ojermark, 2007). Het verschil in benaderingen kan volgens ons best gevat worden via de vraag of de subjectieve interpretatie van gezinnen over mobiliteit in en uit de armoede radicaal voorop gesteld wordt, of eerder objectief geïnterpreteerd wordt naargelang de norm van de onderzoeker, die tegelijk de maatschappelijke norm van economische mobiliteit weerspiegelt. Deze kwestie overstijgt de zoektocht naar de gewenste onderzoeksmethoden, door – in functie van een grondige kennisverwerving – in de eerste plaats ook de uitgangspunten van onderzoek te bevragen.

De meerderheid van het retrospectief biografisch armoedeonderzoek is sociologisch van aard. Aan de hand van retrospectief biografisch onderzoek tracht het hoofdzakelijk op ob-

jectieve wijze de kenmerken of impact van de armoedesituatie te bestuderen en voorspellende risicofactoren in beeld te brengen (Taylor, 2008). Hoewel ze armoede als sociaal probleem wel erkennen en onderzoeken als een transitioneel proces, blijven ze in hun zoektocht naar feitelijkheid en causaliteit vooral bijdragen tot de ontwikkeling van eerder beschrijvende of statische kennis (Blumer, 1954; Dewilde, 2004). De manier waarop Miller (2000) retrospectief biografisch onderzoek categoriseert maakt het mogelijk om dit te illustreren. Hoewel een onderscheid niet altijd scherp te maken is, identificeert Miller (2000) grosso modo drie benaderingen: een realistische, een neo-positivistische en een narratieve benadering. De *realistische* strekking baseert zich op het principe van inductie. Ze gaat ervan uit dat perspectieven van actoren een objectief kenbare realiteit vertegenwoordigen die ontrafeld kan worden via herhaaldelijke, ongestructureerde bevragingen bij meerdere respondenten. Ook de *neo-positivisten* trachten kennis te verwerven over de 'objectieve werkelijkheid'. Zij doen dit eerder via deductie. Bestaande theorieën worden daarbij al dan niet gevalideerd op basis van empirisch materiaal, verkregen door middel van (semi-) gestructureerde interviews.

In veel beperktere mate wordt retrospectief biografisch armoedeonderzoek echter aangewend als een onderzoeksbenadering die de subjectieve betekenisverlening van gezinnen die in armoedesituaties leven radicaal vooropstelt, waaronder ook hun betekenis van wat ondersteunend is om hun mobiliteit uit de armoede te stimuleren. Een radicalisering van deze leefwereldoriëntatie sluit aan bij een streven naar sociale rechtvaardigheid en menselijke waardigheid, aangestuurd vanuit een rechtendenken als referentiekader (Grunwald & Thiersch, 2009). Deze benadering maakt het mogelijk om vanuit verschillende perspectieven interrelationele constructieprocessen te analyseren die inherent zijn aan de complexe en dynamische problematiek van armoede, en inherent ook aan interacties tussen 'agency' en 'structure' (Lister, 2004; Roets, Roose & Bouverne-De Bie, 2013). Armoede, maar ook en vooral begrippen zoals 'welzijn' en 'menselijke waardigheid' worden in deze benadering benaderd als 'sensitizing concepts' (Blumer, 1954), die slechts in onderlinge symbolische interacties in onze samenleving gedefinieerd kunnen worden (Grunwald & Thiersch, 2009; Roets, Roose & Bouverne-De Bie, 2013). De *narratieve* benadering van Miller (2000) is hier een voorbeeld van, omdat de klemtoon gelegd wordt op de realiteit als een geconstrueerd gegeven dat tijdens het onderzoek continu vorm krijgt in de wisselwerking tussen onderzoeker en respondent (Miller, 2000). Vertrekend van de narratieve benadering, legt Miller (2000) de vinger op de complexiteit voor de onderzoeker om de ambiguïteit van de ge(re)construeerde realiteit te documenteren, analyseren en theoretiseren. Veeleer dan het nastreven van objectief reconstrueerbare en definitieve levensverhalen, gaat de narratieve benadering uit van de subjectiviteit van zowel onderzoeker als respondent;

"taking the standpoint that 'reality' is malleable and multiple and a focus upon social aspects of the interaction between the interviewee and interviewer" (Miller, 2000, p.130).

Miller (2000) omschrijft retrospectief biografisch onderzoek als een triangulair proces tussen onderzoeker, onderzoeksobject en het onderzoek zelf, waarbij de onderzoeker inzichten probeert te verwerven in antwoord op de onderzoeksvragen.

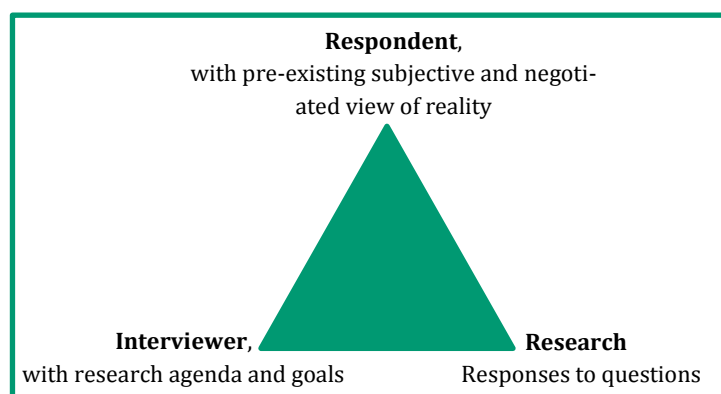

Fig. 1: Gebaseerd op: Triangular structure (Miller, 2000, p. 130)

Zowel de onderzoeker als de respondent worden hierdoor gevat in een ‘dubbele hermeneutiek’ (Miller, 2000): beiden zijn gevat in een activiteit van subjectieve interpretatie ten opzichte van elkaar en hun eigen sociale positie, maar vooral ook ten aanzien van de onderzoeksvragen die het onderzoek aansturen. Van de onderzoeker wordt hierbij verwacht dat hij/zij een vertaalslag maakt waarbij ook onderliggende theoretische referentiekaders geëxpliciteerd worden, zodat het onderzoek een bijdrage kan leveren aan de reeds bestaande inzichten. Deze complexe positionering en herpositionering van de onderzoeker bevordert de zichtbaarheid van *ethische dilemma’s* die inherent zijn aan elk onderzoeksproces en maakt ze op die manier ook bespreekbaar. Dit brengt ons tenslotte bij een kritische reflectie en positionering van de ethiek van retrospectief biografisch onderzoek.

3.3 ONDERZOEKSETHIEK

In het bestaande armoedeonderzoek wordt in toenemende mate erkend dat, gezien armoede een waardegeladen en normatief onderzoekstopic is, armoedeonderzoek nooit neutraal kan zijn, maar vertrekt vanuit een maatschappelijk engagement ten aanzien van armoedebestrijding, waarbij het streven naar sociale rechtvaardigheid centraal staat (Cordon, 1996; Kitchin, 2000; Lister, 2004; Mehta, 2008; Roets, Roose & Bouverne-De Bie, 2013). Bovendien brengt de shift van een benadering waarbij mensen in armoede gezien werden als object van onderzoek naar een benadering waarbij mensen in armoede als subject van onderzoek gepercipieerd worden, een diversiteit van ethische complexiteiten, dilemma’s en ambiguïteiten met zich mee (Beresford, 2010; Krumer-Nevo, 2005). In een volgende bijdrage worden deze ethische kwesties meer diepgaand besproken en geïllustreerd. Hieronder identificeren we alvast diverse opvattingen over onderzoeksethiek.

In de onderzoeksliteratuur kunnen verschillende noties en dimensies van onderzoeksethiek geïdentificeerd worden die van belang zijn bij het opzetten en uitvoeren van onderzoek met gezinnen in armoede: procedurele ethiek, situationele ethiek, relationele en socio-politieke ethiek (Denzin & Lincoln, 2003; D’Cruz & Jones, 2004; Guillemin & Gillman, 2004; Ellis, 2007; Vandekinderen, Roets & Van Hove, 2014).

Procedurele ethiek wordt gedefinieerd als de legitimering van onderzoeksethiek die doorgaans via institutionele ethische commissies verkregen wordt (Guillemin & Gilman, 2004).

Deze invulling van onderzoeksethiek impliceert vaak een lokaal en gecontextualiseerd controlemechanisme, waarbij vaak vormen van kennisverwerving die objectiviteit en neutraliteit claimen als norm gehanteerd worden (Koro-Ljunberg, Gemignani, Winton Brodeur, & Kmiec, 2007, p. 1077). Procedurele vormen van ethiek drijven hierbij vaak op ethische codes, onder meer via het voorschrijven van manieren waarop informed consent verkregen moet worden, het recht op privacy gegarandeerd moet worden, en menselijke onderzoekssubjecten gevrijwaard moeten worden van morele, psychische en fysieke schade (Ellis, 2007).

Veel onderzoekers geven achter aan dat een exclusieve focus op procedurele ethiek radicaal tekortschiet, vooral als onderzoeksrespondenten ook als subjecten van onderzoek benaderd worden (Kitchin, 2000; Ellis et al., 2008). Guillemin en Gilman (2004) introduceren hierbij de notie van *situationele ethiek*, refererend naar de inherente onvoorspelbaarheid van het onderzoeksproces waarbij complexe vragen, problemen en dilemma's opduiken die geen simpel antwoord kennen. Deze vragen hebben vaak een gecontextualiseerde en 'alledaagse' aard, omdat ze ook verwijzen naar een ethiek zoals deze geïmplementeerd wordt in de praktijk van onderzoek doen (Scott, 1990), as "the kind that deal with the unpredictable, often subtle, yet ethically important moments that come up in the field" (Ellis, 2007, p. 4).

Ellis verwijst hierbij naar een meer specifieke dimensie van situationele ethiek die gelieerd is aan het uitgangspunt dat onderzoeksrespondenten ook subjecten van onderzoek zijn, een *relationele ethiek* (Ellis, 2007). Een relationele ethiek waardeert het wederzijds respect en de wederkerigheid in de relatie tussen onderzoeker en participant. Guillemin and Gillman (2004, p. 264) refereren hierbij naar "the ethical obligations of a researcher toward a research participant in terms of interacting with him or her in a humane, non-exploitative way while at the same time being mindful of one's role as a researcher". Ook bij retrospectief biografisch onderzoek worden de mondelinge data ge(re)construeerd vanuit de creatieve interactie tussen onderzoeker en respondent (Miller, 2000). Elk van de betrokken actoren start de ontmoeting met een zekere bagage. Aan de ene kant draagt de respondent een eigen, subjectieve constructie van levenservaringen in zich die doorheen de tijd vorm krijgt in relatie tot de omgeving. Aan de andere kant kent ook de onderzoeker eigen onderzoeksinteresses die nooit volstrekt neutraal zijn, maar altijd leunen op een bepaalde theoretische, ideologische of politieke achtergrond.

In die optiek is er complementair aan de relationele ethiek van onderzoek ook sprake van een *socio-politieke ethische dimensie* in onderzoek (D'Cruz & Jones, 2004). Zoals Denzin en Lincoln (2008, pp. 29-30) argumenteren:

"behind the research process is the biographically and socially situated researcher, which indicates the depth of complexity into which a researcher enters while confronting the situational and relational ethics and politics of research that apply to all forms of the research act and its human-to-human relationships".

De armoedeonderzoeker is hoe dan ook nooit een ‘tabula rasa’ (Mehta, 2008). Armoedeonderzoek in het bijzonder ontvouwt zich immers altijd als een activiteit die verweven is met historische, sociale en politieke processen, evoluties en opvattingen (Platt, 2005; Roets, Roose & Bouverne-De Bie, 2013). De rol van onderzoek in het genereren van kennis over sociale problemen (zoals armoede) verwijst naar een sociaal constructieproces, waarbij machtsrelaties in de constructie van probleemdefinities erkend moeten worden (Andreola, 1993; Bogdan & Biklen, 1998). In die zin is het voor armoedeonderzoekers van essentieel belang dat ze zich hiervan bewust zijn en blijven tijdens het onderzoeksproces, en de reflexiviteit over hun onderliggende paradigmatische opvattingen scherp houden (D’Cruz & Jones, 2004). Of zoals Meththa (2008) het stelt:

“how aware and reflexive are researchers of their own biases and positionalities? Do final research accounts pay attention to questions concerning power and politics in the course of the research process? What are the dilemmas and contradictions encountered by researchers [...] when they work with marginalized and powerless groups?” (Mehta, 2008, p. 23)

Armoedeonderzoek speelt namelijk in op of wordt beïnvloed door heersende sociale probleemconstructies, die via het onderzoek herbevestigd kunnen worden, of bevraagd (Bouverne-De Bie, 2005). Reflexiviteit over de keuzes die gemaakt worden en over de context van waaruit dit gebeurt, is vanuit dit oogpunt dan ook noodzakelijk. Samen met andere auteurs willen we erop wijzen dat die niet zomaar verhuld dienen te worden, maar wel zichtbaar en bespreekbaar moeten worden gemaakt (Roose et al., in press).

4. CONCLUDERENDE REFLECTIES

In de huidige context, waar kinderarmoede als sociaal probleem hoog op nationale en internationale beleidsagenda's komt te staan en de populariteit van effectstudies (onder meer in voorschoolse voorzieningen) steeds groter wordt, tracht deze bijdrage de inherente verwevenheid tussen probleemconstructies, sociaal werkpraktijken, onderzoeksbenaderingen en dominante welzijnsparadigma's uitdrukkelijk in beeld te brengen om op die manier te reflecteren over de positionering van onze eigen (kinder)armoedestudie.

Vanuit historisch perspectief valt daarbij een discursieve verschuiving (en potentiële terugslagbeweging) op – van liefdadigheid, over welzijnsrechten, naar social investment – die in een complexe wisselwerking staat met het denkkader en de methodologie van het sociaal wetenschappelijk armoedeonderzoek. In dit verband identificeren we ook een aantal lacunes in het bestaande onderzoekslandschap. Zo stellen we onder meer vast dat wat als 'evidence' beschouwd wordt, sterk contextgebonden is en in het kader van het vigerende sociaal investeringsparadigma het risico in zich draagt van een invulling die gepaard gaat met een democratisch deficit (Biesta, 2007). Niet alleen dreigt de aandacht voor de brede variëteit aan intergerelateerde betekenisconstructies van betrokken actoren, in wisselwerking met maatschappelijke structuren, daarbij verloren te gaan. Ook de complexiteit en het dynamische karakter van armoede als sociaal probleem wordt hierbij soms naar de achtergrond geschoven.

Op basis van deze vaststellingen verkennen we een mogelijke alternatieve onderzoeksbenadering en analyseren we haar potentieel om aan de gestelde lacunes tegemoet te komen, zonder daarbij exhaustief te willen zijn. Daarbij wordt duidelijk dat één onderzoeksbenadering diverse methodologische discours en praktijken kan omvatten die zich op een verschillende manier verhouden tot het democratisch deficit.

Voortbouwend op de geschetste methodologische discussies argumenteren we dat retrospectief biografisch onderzoek *een mogelijke manier* is om inzicht te verkrijgen in subjectieve betekenisconstructies. Daarbij kiezen we ervoor om de bestaande vooronderstellingen over sociale problemen open te breken door ze te interpreteren vanuit de leef- en ervaringswereld van mensen in relatie tot maatschappelijke structuren (Roets, Roose & Bouverne-De Bie, 2012) en in verbinding met perspectieven over menselijke waardigheid en sociale rechtvaardigheid (Grunwald & Thiersch, 2009). Hoewel kinderarmoede het kader blijft van onze studie, impliceert deze leefwereldbenadering dat kinderarmoede niet alleen in de praktijk, maar ook methodologisch niet gescheiden kan worden van de armoedesituatie van het gezin als dynamisch systeem. Bijgevolg zullen we in ons retrospectief biografisch onderzoek niet alleen de welzijnsrechten van kinderen, maar ook die van hun ouders als uitgangspunt nemen. Armoede van ouders en kinderen wordt daarbij gepercipieerd als een complex en dynamisch proces, waarin wij vooral de betekenis van sociaal werkinterventies en –voorzieningen willen documenteren en analyseren.

Uit onze bijdrage mag duidelijk zijn dat de keuzes die we als armoedeonderzoekers maken niet de enige mogelijke of de beste keuzes zijn. Wel stellen we dat elk onderzoek ook een

interventie is in de probleemconstructie van (kinder)armoede en dat de gemaakte keuzes steeds ontspringen in een bepaalde tijdsgeschiedenis. Onderzoeksparadigma's zijn niet alleen een gevolg van welzijnsparadigma's, maar dragen er ook toe bij. En net omdat het geen waardevrije (noch waardeloze) keuzes zijn, vinden we het belangrijk dat elke (armoede)onderzoeker zijn of haar keuzes expliciteert, verantwoordt en er blijvend over reflecteert.

5. LITERATUUR

ALCOCK, P. (2004). The influence of dynamic perspectives on poverty analysis and anti-poverty policy in the UK. *Journal of Social Policy*, 33(3), 395-416.

ANDREOLA, B. A. (1993). Action, knowledge and reality in the educational work of Paulo Freire. *Educational Action Research*, 1(2), 221-234.

ATKINSON, D., & WALMSLEY, J. (1999). Using Auto/Biographical Approaches with People with Learning Difficulties. *Disability and Society*, 14(2), 203-216.

BELLI, P.C., & APPAIX, O. (2003). *The economic benefits of investing in child health*. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank.

BERESFORD, P., & CROFT, S. (2001). Service users' knowledges and the social construction of social work. *Journal of Social Work*, 1(3), 295-316.

BERESFORD, P. (2002). User involvement in research and evaluation: Liberation or regulation? *Social Policy & Society*, 1(2), 95-105.

BERESFORD, P. (2010). Public partnerships, governance and user involvement: A service user perspective. *International Journal of Consumer Studies*, 34(5), 495-502.

BERTAUX, D. (1981). From the life-history approach to the transformation of sociological practice. In D. Bertaux (ed.), *Biography and society: The life history approach in the social sciences* (pp. 29-45). London: Sage.

BERTAUX, D., & KOHLI, M. (1984). The life story approach: A continental view. *Annual Review of Sociology*, 10, 215-237.

BERTAUX, D., & THOMPSON, P. (2007). *Pathways to social class: A qualitative approach to social mobility*. Oxford: Clarendon Press.

BIESTA, G. (2007). Why 'what works' won't work: Evidence-based practice and the democratic deficit in educational research. *Educational Theory*, 57(1), 1-22.

BLUMER, H. (1954). What is wrong with social theory?. *American Sociological Review*, 19(1), 3-10.

BOGDAN, R., & BIKLEN, S.K. (1998). *Qualitative research for education: An introduction to theories and methods*. Boston: Allyn and Bacon.

BOOTH, T., & BOOTH, W. (1996). Sounds of silence: narrative research with inarticulate subjects. *Disability & Society*, 34(2), 55-65.

BOUVERNE-DE BIE, M. (2005). Het OCMW en het recht op maatschappelijke dienstverlening. In J. Vranken, K. De Boyser & D. Dierckx (red.), *Armoede en sociale uitsluiting: Jaarboek 2005* (pp. 203-218). Leuven: Acco.

BOUVERNE-DE BIE, M. (2006). Uitgangspunten voor een pedagogisch referentiekader voor preventie. In J. Decoene, F. Myny, T. Vanthuyne & G. Verschelden (red.), *Samen op een hobbelpaard. Over preventie en ondersteuning van opvoedingssituaties* (pp. 21-42). Antwerpen/Apeldoorn: Garant.

BOUVERNE-DE BIE, M. (2007). Laat ons de geschiedenis meenemen: 30 jaar OCMW. *OCMW-Visie*, (6), 8-13.

BOUVERNE-DE BIE, M. (2011). De relatie armoede en jeugdzorg, of: de bijzondere jeugdzorg tussen 'maatschappelijke noodzaak' en 'maatschappelijke hulpbron'. *Handboek Integrale Jeugdhulp*, 9, 353-373

BOUVERNE-DE BIE, M. (2014). *Sociale agogiek: Naar een pedagogiek van het sociaal werk. Teksten bij de cursus, academiejaar 2013-2014*. Gent: Universiteit Gent.

BOUVERNE-DE BIE, M., & ROOSE, R. (2007). *Jeugdbescherming en Bijzondere Jeugdbijstand*. Gent: Academia Press.

BOUVERNE-DE BIE, M., & VAN EWIJK, H. (2008). *Sociaal werk in Vlaanderen en Nederland: Een begrippenkader*. Mechelen: Kluwer.

BOUVERNE-DE BIE, M., ROETS, G., & ROOSE, R. (2013). Participatie en armoedebestrijding: Een democratisch vraagstuk. *Welzijnsgids*, 87, 25-46.

BOUVERNE-DE BIE, M., ROOSE, R., MAESELE, T., & VANDENBROECK, M. (2012). De tragiek van het preventiedenken. In M. Bouverne-De Bie, R. Roose & M. Vandenbroeck, *Maatschappelijk engagement: Een besef van kwetsbaarheid. Liber Amicorum Nicole Vettenburg* (pp. 277-294). Gent: Academia Press.

BRADSHAW, J., & CHZHEN, Y. (2009). Child poverty policies across Europe. *Journal of Family Research*, 21(2), 128-149.

BRADT, L., ROETS, G., ROOSE, R., ROSSEEL, Y., & BOUVERNE-DE BIE, M. (in press). Poverty and decision making in child welfare and protection: Deepening the bias-need debate. *British Journal of Social Work*.

BRANNEN, J. MOSS, P., & MOONEY, A. (2004) *Working and Caring over the Twentieth Century. Change and Continuity in Four-Generation Families*. Palgrave Macmillan: Hampshire.

CANTILLON, B. (2011). The paradox of the social investment state: growth, employment and poverty in the Lisbon era. *Journal of European Social Policy*, 21(5), 432-449.

- CANTILLON, B., & VAN LANCKER, W. (2012). *Het leefloon is geen stok om mee te slaan*. De Standaard. Geraadpleegd via <http://www.standaard.be/Artikel/PrintArtikel.aspx?artikelId=F13NURFU>
- CANTILLON, B., & VAN LANCKER, W. (2013). Three shortcomings of the social investment perspective. *Social Policy & Society*, 12(4), 553-564.
- CARY, L. J. (1999). Unexpected stories: Life history and the limits of representation. *Qualitative Inquiry*, 5(3), 411-427.
- COMMISSIE VOOR WELZIJN, VOLKSGEZONDHEID EN GEZIN. (2006). *Hoorzitting over opvoedingsondersteuning*. Brussel: Vlaams Parlement.
- CORDEN, A. (1996). Writing about poverty: Ethical dilemmas. In H. Dean (Ed.), *Ethics and social policy research* (pp. 8-20). Luton: University of Luton Press/Social Policy Association.
- CORDEN, A., & MILLAR, J. (2007). Qualitative longitudinal research for social policy: Introduction to themed section. *Social Policy and Society*, 6(4), 529-532.
- COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION. (2006). *Presidency conclusions of the Brussels European Council (23/24 march 2006)*. Brussel: Council of the European Union.
- CUNNINGHAM, H. (1995). *Children and Childhood in Western Society since 1500*. London/New York: Dingman.
- CZARNIAWSKA, B. (2004). *Narratives in social science research*. London: Sage Publications.
- D'CRUZ, H., & JONES, M. (2004). *Social work research in practice: Ethical and political contexts*. London: Sage.
- DE BIE, M., & ROOSE, R. (2009). *De zorg om de jeugd en het eeuwige opvoedingstekort*. Geraadpleegd via <http://www.canonsociaalwerk.be/essays/Maria%20de%20Bie%20Rudi%20Roose%20-%20Zorg%20om%20de%20jeugd%20en%20het%20eeuwige%20opvoedingstekort.pdf>
- DEHAENE, T., JANS, V., VOORHAMME, R., CARON, B., VAN DER BORGHT, V., & STEVENS, H. (2007). *Decreet houdende de organisatie van opvoedingsondersteuning. Goedgekeurd door het Vlaams Parlement op 10 juli 2007*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- DEKKER, J. J. H. (2007). Philanthropic networks for children at risk in nineteenth-century Europe'. *Paedagogica Historica*, 43(2), 235-244.
- DELEECK, H. (1977). *Ongelijkheden in de welvaartsstaat*. Antwerpen: De Nederlandsche boekhandel.

DELEECK, H. (1983). *Het Mattheüseffect. De ongelijke verdeling van de sociale uitgaven in België*. Antwerpen: Kluwer.

DE MEY, W. (2010). *Begeleiding van ouders van jonge kinderen met gedragsproblemen vanuit een sociaalpedagogisch en ontwikkelingspsychologisch perspectief* (Doctoraatsproefschrift). Gent: Vakgroep Sociale Agogiek, UGent.

DENZIN, N., & LINCOLN, Y.S. (2003). *The landscape of qualitative research: Theories and issues*. London: Sage Publications.

DEWILDE, C. (2003). A life-course perspective on social exclusion and poverty. *British Journal of Sociology*, 54(1), 109-128.

DIERCKX, D. (2007). Tussen armoedebelid en beleidsarmoede: Een retrospectieve en interventiegericht analyse van de Vlaamse beleidspraktijk. Leuven/Voorburg: Acco.

DONZELOT, J. (1984). *L'invention du social*. Paris: Vrin.

DOYLE, O., HARMON, C. P., HECKMAN, J. J., & TREMBLAY, R.E. (2009). Investing in early human development: timing and economic efficiency. *Economics and Human Biology*, 7(1), 1-6.

DRIESSENS, K., & GELDOLF, D. (2009). *Individu en/of structuur? Of wat wil het sociaal werk aanpakken?* Geraadpleegd via <http://www.canonsociaalwerk.be>

DUNCAN, G. J., LUDWIG, J., & MAGNUSON, K. A. (2007). Reducing poverty through preschool interventions. *The future of children*, 17(2), 143-160.

DWYER, P. (2004). Creeping conditionality in the UK: From welfare rights to conditional entitlements?. *The Canadian Journal of Sociology*, 29(2), 265-287.

EEMAN, L. & NICAISE, I. (red.) (2011). *Studio Kinderarmoede: Verslag*. Geraadpleegd op http://www4wvg.vlaanderen.be/wvg/armoede/nieuws/Documents/Conclusies_studio_kinderarmoede.pdf

ELLIS, C. (2007). Telling secrets, revealing lives: Relational ethics in research with intimate others. *Qualitative Inquiry*, 13(1), 3-29.

ELLIS, C., BOCHNER, A. DENZIN, N., LINCOLN, Y., MORSE, J., PELIAS, R., & RICHARDSON, L. (2008). Talking and thinking about qualitative research. *Qualitative Inquiry*, 14(2), 254-284.

ENGLE, P., FERNALD, L. C. H., ALDERMAN, H., BEHRMAN, J., O'GARA, C., YOUSAFZAI, A.,..., & ILTUS, S. (2011). Child development 2: Strategies for reducing inequalities and improving developmental outcomes for young children in low-income and middle-income countries. *The lancet*, 378(9799), 1339-1353.

ESPING-ANDERSEN, G., GALLIE, D., HEMERIJCK, A., & MYLES, J. (2002). *Why we need a new welfare state*. Oxford: Oxford University Press.

EUROPEAN COMMISSION. (2008). *Joint report on social protection and social inclusion 2008: Social inclusion, pensions, healthcare and long-term care*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

EUROPEAN COMMISSION. (2011). *Early Childhood Education and Care: Providing all our children with the best start for the world of tomorrow*. Brussel: European Commission.

EUROPEAN COMMISSION. (2013). *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Towards social investment for growth and cohesion – including implementing the European Social Fund 2013-2020*. Brussel: European Commission.

FIELD, F. (2010). *The foundation years: Preventing poor children becoming poor adults. The report of the independent review on poverty and life chances*. HM Government.

FOUCAULT, M. (1975). *Surveiller et punir*. Paris: Gallimard.

FRAZER, H. (2010). *Who Cares? Stappenplan voor een aanbeveling ter bestrijding van de kinderarmoede. Verslag van de Conferentie van het Belgische EU-voorzitterschap*. Geraadpleegd via http://www.mi-is.be/sites/default/files/doc/NL-Report%20child%20poverty_BAT.pdf

FRAZER, H., & MARLIER, E. (2014). *Investing in children: Breaking the cycle of disadvantage. A study of national policies. Assessment of what Member States would need to do to implement the European Commission Recommendation. Synthesis Report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

GHATE & HAZEL (2002). *Parenting in poor environments: Stress, support and coping*. London: Jessica Kingsley Publishers.

GIDDENS, A. (1998). *The third way: the renewal of social democracy*. Cambridge: Polity Press.

GOODLEY, D. (1996). Tales of hidden lives: A critical examination of life history research with people who have learning difficulties. *Disability & Society*, 11(3), 333-348.

GOODLEY, D., LAWTHOM, R., CLOUGH, P., & MOORE, M. (2004). *Researching life stories: Method, theory and analyses in a biographical age*. London: Routledge.

GRAY, M. (2013). The swing to early intervention and prevention and its implications for social work. *British Journal of Social Work*, doi: 10.1093/bjsw/bct037

GRUNWALD, K., & THIERSCH, H. (2009). The concept of the 'lifeworld orientation' for social work and social care. *Journal of Social Work Practice*, 23(2), 131-146.

GUILLEMIN, M., & GILLAM, L. (2004). Ethics, reflexivity and 'ethically important moments' in research. *Qualitative Inquiry*, 10(2), 261-280.

HARDING, L. F. (1996). *Family, state and social policy*. Basingstoke, Hampshire: MacMillan.

HECKMAN, J. J. (2006). Skill formation and the economics of investing in disadvantaged children. *Science*, 312(5782), 1900-1902.

HENDRICK, H. (2005). Identifying and exploring concepts and approaches. In H. Hendrick (Ed.), *Child welfare and social policy: An essential reader* (pp. 51-64). Bristol: Policy Press.

HOPMAN, M., DE WINTER, M., & KNOOPS, W. (2014). Values and youth care interventions: The case of Triple P. *The British Journal of Social Work*, 44(6), 1526-1544.

HUBEAU, B. & PARMENTIER, S. (1991). Preadvies rechtshulp. In Interdepartementale Commissie Armoedebestrijding (Red.), *Aanbevelingen voor het armoedebestrijdingsbeleid 1990-1991, Derde Verslag* (pp. 57-91). Brussel: Kabinet van de staatssecretaris voor maatschappelijke emancipatie.

HUBEAU, B. (1995). De doorwerking van de sociale grondrechten in de Belgische grondwet: Over de maximalisten en de minimalisten. In J. Vranken, D. Geldof & G. Van Menxel (Red.), *Armoede en Sociale uitsluiting: Jaarboek 1995* (pp. 157-166). Leuven/Amersfoort: Acco.

JONES, C. (2002). Social work and society. In R. Adams, R. L. Dominelli, & M. Payne (Eds.), *Social Work: Themes, issues and critical debates*. Hampshire/New York: Palgrave MacMillan in association with The Open University.

KELCHTERMANS, G. (1999). De biografische methode. In B. Levering & P. Smeyers (Red.), *Opvoeding en onderwijs leren zien. Een inleiding in interpretatief onderzoek* (pp.132-154). Amsterdam: Boom.

KITCHIN, R. (2000). The researched opinions on research: Disabled people and disability research. *Disability & Society*, 15(1), 25-47.

KORNRICH, S., & FURSTENBERG, F. (2013). Investing in children: Changes in spending on children, 1972 to 2007. *Demography*, 50(1), 1-23.

KORO-LJUNGBERG, M., GEMIGNANI, M., WINTON BRODEUR, C., & KMIEC, C. (2007). The technologies of normalization and Self: Thinking about IRBs and extrinsic research ethics with Foucault. *Qualitative Inquiry*, 13(8), 1075-1094.

KOTHARI, U., & HULME, D. (2004). Narratives, stories and tales: Understanding poverty dynamics through life stories. Geraadpleegd via

http://www.sarpn.org/documents/d0002370/Understanding_poverty_GPRG_May2004.pdf

KRUMER-NEVO, M. (2005). Listening to 'life knowledge': A new research direction in poverty studies. *International Journal of Social Welfare*, 14, 99-106.

KWEKKEBOOM, M.H. (2010). De verantwoordelijkheid van de mensen zelf. De herverdeling van taken rond zorg en ondersteuning tussen overheid en burgers en de betekenis daarvan voor de professionele hulpverlening. Openbare les, Hogeschool van Amsterdam, Amsterdam, 3 november 2010.

LAMMERTIJN, F. (1979). De welzijnszorg in de Vlaamse Gemeenschap. Voorzieningen en overheidsbeleid. Studie in opdracht van de Gemeenschapsminister van Welzijn en Gezin n.a.v. het Vlaams Welzijnscongres. Deurne: Kluwer.

LEIGHNINGER, L. (2008). The history of social work and social welfare. In K. M. Sowers & C. N. Dulmus (Eds.), *Comprehensive handbook of social work and social welfare. The profession of social work* (pp. 1-24). Hoboken/New Jersey: John Wiley & Sons Inc.

LIETEN, I. (2013). Beleidsbrief armoedebestrijding: Beleidsprioriteiten 2013-2014. Brussel: Vlaams Parlement.

LINDQUIST, M. J., & LINDQUIST, G. S. (2012). The dynamics of child poverty in Sweden. *Journal of Population Economics*, 25(4), 1423-1450.

LISTER, R. (2003). Investing in the citizen-workers of the future: Transformations in citizenship and the state under New Labour. *Social Policy & Administration*, 37(5), 427-443.

LISTER, R. (2004). *Poverty*. Cambridge/Malden: Polity Press.

LISTER, R. (2006). Children (but not women) first: New Labour, child welfare and gender. *Critical Social Policy*, 26(2), 315-335.

LLOYD, E. (2008). The interface between childcare, family support and child poverty strategies under new labour: tensions and contradictions. *Social Policy and Society*, 7(4), pp. 479-494.

LORENZ, W. (2006). *Perspectives on European social work: From the birth of the nation state to the impact of globalization*. Michigan: Barbara Budrich Publishers.

MAESELE, T. (2012). *From charity to welfare rights? A study of social care practices*. Proefschrift. Gent: Universiteit Gent.

MCNAUGHTON, C. (2006). Agency, structure and biography: Charting transitions through homelessness in late modernity. *Auto/Biography*, 14, 134-152.

MESTRUM, F. (2011). Child poverty. A critical perspective. *Social Work & Society*, 9(1), 161-168.

METHA, L. (2008). Over the rainbow: The politics of researching citizenship and marginality. *Action research*, 6(2), 233-253.

MILLAR, J. (2007). The dynamics of poverty and employment: The contribution of qualitative longitudinal research to understanding transitions, adaptations and trajectories. *Social Policy and Society*, 6(4), 533-544.

MILLER, R. L. (2000). *Researching life stories and family histories*. London: Sage publications.

MORABITO, C., VANDENBROECK, M., & ROOSE, R. (2013). 'The greatest of equalisers': A critical review of international organisations' views on early childhood care and education. *Journal of Social Policy*, CJO 2013 doi:10.1017/S0047279413000214

MOUFFE, C. (2005). *On the political*. London/New York: Routledge.

MOULES, T., & O'BRIEN, N. (2012). Participation in perspective: Reflections from research projects. *Nurse Researcher*, 19(2), 17-22.

NAUDEAU, S., KATAOKA, N., VALERIO, A., NEUMAN, M. J., KENNEDY ELDER, L. (2010). *Investing in young children: An early childhood development guide for policy dialogue and project preparation*. Washington DC: The World Bank.

NEYRAND, G. (2012). *Soutenir et controller les parents: le dispositif de parentalité*. Toulouse: Éditions érès.

NICAISE, I., & SCHEPERS, W. (2013). Social investment: The new paradigm of EU social policy? Geraadpleegd via <http://socialsecurity.fgov.be/docs/fr/publicaties/btsz/2013/btsz-2-2013-nicaise-schepers-fr.pdf>

OECD. (2011). *Divided we stand: Why inequality keeps rising*. Paris: OECD Publishing.

OECD. (2012). *Starting strong III: a quality toolbox for early childhood education and care*. OECD Publishing.

OJERMARK, A. (2007). Presenting life histories: A literature review and annotated bibliography. CPRC Working paper 101.

PARTON, N., & O'BYRNE, P. (2000). *Constructive social work: Towards a new practice*. Basingstoke: Palgrave.

PAYNE, M. (2005). *The origins of social work: Continuity and change*. New York: Palgrave Macmillan.

PEETERS, J., BUDGINAITE, I., CAMERON, C., HAUARI, H., LAZZARI, A., PELEMAN, B. AND SIA PLATT, L. (2005). *Discovering child poverty*. Bristol: The Policy Press.

POLLACK, S. (2010). Labelling clients „risky“: Social work and the neo-liberal welfare state. *British Journal of Social Work*, 40, 1263-1278.

QUAGHEBEUR, K. & MASSCHELEIN, J. (2003). Participation making a difference? Critical analysis of the participatory claims of change, reversal and empowerment. Prepared for the conference Participation: From Tyranny to Transformation? Exploring New Approaches to Participation in Development. University of Manchester. Geraadpleegd via <http://www.sed.manchester.ac.uk/research/events/conferences/documents/Participation%20Papers/Quaghebeur.pdf>

RAEYMAECKERS, P., & DIERCKX, D. (2010). *Kinderen in armoede in Europees perspectief: Beleidsgerichte probleemanalyse*. Antwerpen: OASeS.

RAHN, P., & CHASSÉ, K. A. (2009). Children in poverty in Germany: Reflections on recent social work research. *Journal of Social Work Practice*, 23(2), 243-252.

RICHTER, M., & ANDRESEN, S. (2012). The politicization of parenthood: Shifting private and public responsibilities in education and child rearing. London: Springer.

RIDGE, T., & MILLAR, J. (2011). Following families: Working lone-mother families and their children. *Social policy & administration*, 45(1), 85-97.

RIDGE, T. (2002). *Childhood poverty and social exclusion: From a child's perspective*. Bristol: Policy Press.

RIDGE, T. (2009). Living with poverty: A review of the literature on children's and families' experiences of poverty. Geraadpleegd via <http://dera.ioe.ac.uk/11015/1/rrep594.pdf>

RIESSMAN, C. K. (2001). Analysis of personal narratives. In J. F. Gubrium & J. A. Holstein (Eds.), *Handbook of interviewing*. London: Sage Publications.

ROETS, G. (2008). *Connecting activism with academia: A postmodernist feminist perspective in disability studies*. Proefschrift. Gent: Universiteit gent.

ROETS, G., BONTE, J., DERMAUT, D., DECOENE, J., DHONDT, V., & MYNY, F. (2013). *Laat mijn kop met rust! Een project over straatwijs opvoeden*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.

ROETS, G., DE COCK, R., ROOSE, R., & BOUVERNE-DE BIE, M. (2011). Rechten van kinderen in armoede: Hefboom tot armoedebeheersing of armoedebestrijding? In D. Reynaert, R. Roose, W. Vandenhoele & K. Vlieghe, *Kinderrechten: springplank of struikelblok? Naar een kritische benadering van kinderrechten* (pp. 25-41). Antwerpen: Intersentia.

ROETS, G., ROOSE, R., & BOUVERNE-DE BIE, M. (2013). Researching child poverty: Towards a lifeworld orientation. *Childhood*, 20(4), 535-549.

ROETS, G., ROOSE, R., BOUVERNE-DE BIE, M., CLAES, L., & VAN HOVE, G. (2012). Pawns or pioneers? The logic of user participation in anti-poverty policy making in public policy units in Belgium. *Social Policy & Administration*, 46(7), 807-822.

ROOSE, R. (2005). Participatieve hulpverlening: Bron of fata morgana?. In K. Van Buyten (Red.) *Participatierechten van kinderen. Verzamelde commentaren* (pp. 219-240). Gent: Academia Press.

ROOSE, R. (2006). *De bijzondere jeugdzorg als opvoeder*. Gent: Academia Press.

ROOSE, R., ROETS, G., SCHIETTECAT, T., PANNECOUCKE, B., PIESENS, A., VAN GILS, J.,..., & VANDENBROECK, M. (in press). Discussing areas of choice in social work research with people in poverty. *The European Journal of Social Work*.

ROOSE, R., ROETS, R., VAN HOUTE, S., VANDENHOLE, W., & REYNAERT, D. (2012). From parental engagement to the engagement of social work services: Discussing reductionist and democratic forms of partnership with families. *Child & Family Social Work*, 18(4), 449-457.

ROSANVALLON, P. (2000). *The new social question, rethinking the welfare state*. New Jersey: Princeton university press.

ROVA, H. (2014). *Impact of continuous professional development and working conditions of early childhood education and care practitioners on quality, staff-child-interactions and children's outcomes: A systematic synthesis of research evidence*. Gent: VBJK.

SCHIETTECAT, T. (2013). *Een inventaris van voorschoolse voorzieningen voor kinderen tussen 0 en 3 jaar*. Antwerpen: Vlaams Armoedesteunpunt, VLAS-Studies 2.

SCHIETTECAT, T., ROETS G., & VANDENBROECK, M. (in press). *Do poor families need child and family social work?*. European Journal of Social Work.

SCOTT, C. E. (1990). *The question of ethics. Nietzsche, Foucault, Heidegger*. Bloomington: Indiana University Press.

SIMON, F., & VAN DAMME, D. (1989). De pedagogisering van de kinderlijke leefwereld. De 'Ligue de l' Enseignement' en de oorsprong van enkele parascolaire initiatieven. In E. Verhellen, F. Spiesschaert & L. Cattrijsse (eds.), *Rechten van kinderen. Een tekstbundel van de Rijksuniversiteit Gent naar aanleiding van de Uno-conventie voor de rechten van het kind* (pp. 151-181). Antwerpen/Arnhem: Kluwer/Gouda Quint.

SMET, P. (2009). *Onderwijs: Samen grenzen verleggen voor elk talent. Beleidsnota 2009-2014*. Brussel: Vlaamse Regering.

STEENSSENS, K., AGUILAR, L.M., DEMEYER, B., & FONTAINE, P. (2008). *Kinderen in armoede. Status quaestionis van het wetenschappelijk onderzoek in België*. Leuven: Interuniversitaire Groep Onderzoek en Armoede (IGOA) vzw.

SWICK, K. J. (2009). Strengthening homeless parents with young children through meaningful parent education and support. *Early Childhood Education Journal*, 36, 327-332.

TAYLOR, S. (2008). Combining qualitative and quantitative methods in researching the dynamics of childhood poverty. *Enquire*, 1(1), 1-13.

TAYLOR-GOOBY, P. (2009). Opportunity and solidarity. Geraadpleegd via http://www.centrodeestudiosandaluces.es/biblio/imagendoc/00006001_00006500/00006298/00006298_090h0201.PDF

TOBIN, J., ARZUBIAGA, A. E., & ADAIR, J. K. (2013). *Children crossing borders: Immigrant parent and teacher perspectives on preschool*. New York: Russell Sage Foundation.

UNICEF. (2008). *The child care transition. A league table of early childhood education and care in economically advanced countries. Innocenti Report Card 8*. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.

UNICEF. (2012). A brief review of the social and economic returns to investing in children. UNICEF division of policy and strategy.

UNICEF. (2012). Investing in children: A brief review of the social and economic returns to investing in children. Geraadpleegd via http://www.unicef.org/socialpolicy/files/Investing_in_Children_19June2012_e-version_FINAL.pdf

VAN DAMME, D. (1990). The confinement of beggars in eighteenth-century France: The population of some 'hôpitaux généraux' and 'dépôts de mendicité'. In D. Van Damme, F. Simon, J. Dekker & B. Kruithof (Eds.), *Beyond the pale behind bars: Marginalization and institutionalization from the 18th to the 20th century*. Special Issue *Pedagogica Historica* (99-124). XXVI-1990-2.

VAN DEN BERGH, B. (1996). Kinderen in gezin en maatschappij. In R. Cliquet (red.), *Gezinnen in verandering. Veranderende gezinnen* (pp. 129-178). CBGS Monografie 2. Brussel: Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudie.

VAN HOUTE, S., BRADT, L., VANDENBROECK, M., & BOUVERNE-DE BIE, M. (2014). Parent-worker relationships in child & family social work: A Belgian case study. *European Journal of Social Work*, 17(1), 45-57.

VAN LANCKER, W. (2013). Putting the child-centered investment strategy to the test: Evidence for EU27. *European Journal of Social Security*, 15(1), 4-27.

VANDEKINDEREN, C., ROETS, G., & VAN HOVE, G. (in press). The researcher and the beast: Uncovering processes of othering and becoming animal in research ventures in the field of critical disability studies. *Qualitative Inquiry*.

VANDENBROECK, M. (2008). Opvoedingsondersteuning is meer dan risicomanagement. *Alert*, 34(2), 54-65.

VANDENBROECK, M. (2009a). *In verzekerde bewaring. Honderdvijftig jaar kinderen, ouders en kinderopvang*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

VANDENBROECK, M. (2009b). Tevredenheid en kwaliteit: De wet van Margritte. *Handboek Integrale Jeugdhulp*, 3, 339-350.

VANDENBROECK, M., & VAN LANCKER, W. (2014). *Een tweesporenbeleid inzake kinderarmoede. VLAS-studies xx*. Antwerpen: Vlaams Armoedesteunpunt.

VANDENBROECK, M., COUSSÉE, F., & BRADT, L. (2010). The social and political construction of early childhood education. *British Journal of Educational Studies*, 58(2), 139-153.

VANDENBROECK, M., PEETERS, J., & BOUVERNE-DE BIE, M. (2013). Lifelong learning and the counter/professionalisation of childcare: A case study of local hybridizations of global European discourses. *European Early Childhood Education Research Journal*, 21(1), 109-124.

VANDENBROECK, M., ROETS, G., & ROOSE, R. (2012). Why the evidence-based paradigm in early childhood education and care is everything but evident. *European Early Childhood Education Research Journal*, 20(4), 537-552.

VANHAUTE, E. (2009). Gezin, bevolking en arbeid. In M. Depaepe, F. Simon & A. Van Gorp (Red.), *Paradoxen van pedagogisering: Handboek pedagogische historiografie* (pp. 239-266). Leuven/Den Haag: Acco.

VANOBBERGEN, B., VANDENBROECK, M., ROOSE, R., & BOUVERNE-DE BIE, M. (2006). We are one big, happy family: beyond negotiation and compulsory happiness. *Educational theory*, 56(4), 423-437.

VESOC. (2009). *Pact 2020: Een nieuw toekomstperspectief voor Vlaanderen. 20 doelstellingen*. Geraadpleegd op <http://www.vso.be/Xvso/Vso/Documents/Akkoorden/Pact2020.pdf>

VILLADSEN, K. (2007). The emergence of 'neo-philanthropy': A new discursive space in welfare policy? *Acta Sociologica*, 50(3), 309-323.

VLAAMSE OVERHEID. (2010). *Vlaams Actieplan Armoedebestrijding 2010-2014*. Brussel: Vlaamse Overheid.

VRANKEN, J. (1998). Van 'moderne armoede' naar 'sociale uitsluiting': Een verkenning van begrips- en beleidsontwikkelingen. In J. Vranken, B. Vanhercke, L. Carton, G. Van Menxel (Red.), *20 jaar OCMW: Naar een actualisering van het maatschappijproject*. Leuven/Amersfoort: Acco.

VRANKEN, J. (2014). *Theoretische raamwerken voor de studie van armoede en hun ontwikkelingen*, VLAS-Studies 13, Antwerpen: Vlaams Armoedesteunpunt.

WALTERS, W. (1997). The active society: new designs for social policy. *Policy and Politics*, 25(3),

WIEGERS, W. (2007). Child-centred advocacy and the invisibility of women in poverty discourse and social policy. Geraadpleegd via

<http://faculty.law.ubc.ca/myoung/poverty/Wanda%20Wiegers.pdf>

WILKINSON, S. (1998). Focus groups in feminist research: Power, interaction and the co-construction of meaning. *Women's Studies International Forum*, 21(1), 111-125.

WIMMER, A., & GLICK SCHILLER, N. (2002). Methodological nationalism and beyond: Nation-state building, migration and the social sciences. *Global Networks*, 2(4), 301-334.

WOODHEAD, M. (1997). Psychology and the cultural construction of children's needs. In A. James, & A. Prout (Eds.), *Constructing and reconstructing childhood* (pp. 63-84). London: Falmer Press.